

ДО 65-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ

УДК 94(477)«1941/1943»

Валентина Саверська-Лихошва

АНТИФАШИСТСЬКІ ПОВСТАННЯ В РОКИ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ (1941-1943) ТА ЇХ РОЛЬ У ВИЗВОЛЕННІ ВІТЧИЗНИ

Намагання ліквідувати «білі плями» історії рідного краю, спростувати думку про те, що підпільно-партизанська боротьба в тилу ворога (1941-1943 роки) в Україні керувалася виключно з центру; висвітлення антифашистських повстань у Варві та у Павлограді – основна мета даного дослідження.

Ключові слова: війна, партизани, підпільники, опір, фашисти.

Райцентр Варва відомий на Чернігівщині не лише своїми запасами нафти і газу, а й героїчною боротьбою населення з ворогом під час німецько-фашистської окупації з 11 вересня 1941-го по 11 вересня 1943-го років. Упродовж війни на окупованій території України масових повстань було лише два: Варвинське, що на Чернігівщині, та Павлоградське на Дніпропетровщині.

У надзвичайно складних умовах перших місяців війни партизанський рух, який об'єднував місцеве населення, виявився по-справжньому народним, добровільним, із чітко визначеними змістом і метою.

Діяльність КП(б)У та РНК УРСР по формуванню підпільних організацій і партизанських загонів на тимчасово окупованій території влітку-восени 1941 року

Однією з характерних рис Великої Вітчизняної війни було прагнення багатьох людей стати на захист Батьківщини [32;215]. Матеріалізувалося воно, по-перше, у бажанні потрапити на фронт, по-друге, у виникненні добровільних форм участі населення в боротьбі з ворогом [1;186]. Із самого початку війни на допомогу збройним силам почали створюватися різні народні формування. Із прикордонної смуги патріотичний рух швидко поширився на всю Україну. Впродовж перших днів директивою РНК СРСР та ВКП(б) від 29 червня 1941 року «Про охорону підприємств і установ та створення винищувальних батальйонів» схвалено започаткування народних ополчень [21;26]. У ній указувалося: «В захоплених ворогом районах створювати партизанські загоны й диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, розгортання партизанської війни» [40;300]. 4 липня видано спільну постанову ЦК ВКП(б) та ДКО, в якій патріотичному руху народу надавалося організованого характеру, впорядковувався процес створення народних формувань, визначалися їх основні види [2;133]. 6 липня ЦК КП(б)У, Президія Верховної Ради і РНК УРСР закликали український народ напружити зусилля для відсічі ворогу та роз-

© Саверська-Лихошва Валентина Василівна – учитель історії та правознавства, заступник директора з навчально-виховної роботи Варвинської районної гімназії, заслужений учитель України.

горнути широку партизанську боротьбу в тилу. Наступна постанова ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 року «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» зобов'язувала партійні комітети поліпшити керівництво боротьбою радянського народу, надати їй найширшого розмаху й бойової активності» [40;300].

Особлива увага приділялася створенню партизанських і диверсійних загонів, баз їх матеріального забезпечення, але швидка окупація більшості районів України, жорстока розправа фашистів над партизанами й підпільниками порушили ці плани. Атмосфера підозри, недовіри й нетерпимості, що склалася в кінці 30-х років, арешти й репресії породжували відчуття невпевненості та страху, сковували ініціативу [2;220]. Радянська оборонна доктрина передбачала в разі ворожої агресії завдати у відповідь нищівного удару й розгромити ворога на його території [5;34]. На це орієнтував і бойовий статут Червоної армії 1939 року.

Ще в середині 30-х років у північних і західних регіонах колишнього СРСР розпочалося широкомасштабне формування спеціальних центрів з підготовки фахівців ведення партизанської боротьби: мінерів, радистів, водіїв, готувалися конспіративні квартири, лінії зв'язку, склади зі зброєю, продуктами, друкарським обладнанням [6;189]. У 1933 році вийшла «Інструкція про партизанську боротьбу». Цією роботою опікувалися два відомства – НКВС і Генеральний штаб РСЧА, між якими існували протиріччя.

Подібні структури формувалися й в Україні. Про це згадував інженер-полковник І.Г.Старинов, готуючи спеціалістів партизанської боротьби на західних кордонах Київського військового округу в 1929-1933 роках [2;221]. Було створено понад 60 диверсійних груп (1400 осіб) у напрямку Південно-Західної залізниці. Руйнувати важливі об'єкти на окупованій території мали б радіоміни (наприклад, група І.Кудрі в Києві). Але цю роботу припинено в кінці 30-х років. Партизанські формування (лише в Білорусії їх було 3 000) ліквідовано, розгорнулося переслідування прихильників ідей партизанської боротьби. Ілля Старинов згадував: «На жаль, у 1937/38 роках було знищено всі партизанські бази, репресовані кадри». А його самого звинувачено в формуванні банд (партизанів) [2;221]. «Якби навіть 20 червня 1941 року, – зазначав генерал Тимофій Строкач, який з червня 1942-го був начальником УШПР, – хтось заікнувся про те, що в разі нападу доведеться вести партизанську боротьбу, його б назвали панікером...» [2;221].

Але вже з перших днів війни почали спішно формувати ополчення, диверсійні батальйони, створювати штаби, комітети, до складу яких входили військово-службовці, секретарі обкомів і райкомів, голови виконкомів. 28 червня члени Політбюро і секретарі ЦК КП(б)У М.О.Бурмистенко, Д.С.Коротченко, М.С.Хрущов, М.С.Співак провели нараду з секретарями обкомів. 30 червня ЦК КП(б)У створив оперативну групу в складі Л.П.Дрожжина, А.Н.Зленка, М.С.Співака, Т.А.Строкача. 3-го липня у виступі по радіо Сталін наголосив на формуванні руху Опору, а 5-го липня Центральним Комітетом КП(б)У прийнято спеціальну постанову «Про організацію партизанської боротьби і утворення партійних організацій в тилу ворога». В обласних центрах почали діяти короткотермінові партизанські школи й курси командирів [17;39]. Цього ж дня також відбулася розмова з першим секретарем Чернігівського обкому партії О.Ф.Федоровим про негайну підготовку підпілля та розгортання партизанської боротьби [37;8], а наступного – Президія Верховної Ради, РНК України і ЦК КП(б)У опублікували звернення, в якому закликали народ стійко захищати кожен клаптик радянської землі [26;145]. 13 липня прийнято постанову про створення підпільного обкому [46;60], райкомів партії та партизанських загонів [45;31]. Було сформовано підпільний обком (О.Ф.Федоров та М.М.Попудренко), 3 міськкоми – Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький, 39 райкомів, 65 первинних парторганізацій і груп, обласний партизанський загін (150-200 осіб). На 25 липня для боротьби з парашутистами організовано 40 винищувальних одиниць (9 964 осіб) [5;16]. За липень на триденних курсах підготовлено 150-200 чоловік. 5 серпня на Чернігівщині завершено фор-

мування руху Опору, але реально на кінець 1941-42 років діяли лише один обком, 10 райкомів та 24 парторганізації [45;33].

18 липня прийнято постанову ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ». Та поки вона дійшла до безпосередніх виконавців, загарбники вже захопили більшу частину України. Тож помилки та прорахунки призвели до того, що протягом кількох місяців окупації гітлерівці знищили десятки підпільних обкомів, райкомів, груп. До кінця 1941 року 2,5 тисячі осіб здійснили спробу перейти лінію фронту, проте більшість із них загинула [2;223]. За суперечливими офіційними даними, до кінця 1941 року в Україні сформовано 26 підпільних обкомів, 685 міськкомів і райкомів, 4 316 організацій, 883 загони, 1700 диверсійних і розвідувальних груп (35 тисяч осіб). З липня 1941-го по червень 1942-го через лінію фронту перекинуто 805 розвідників і зв'язкових.

У 1942 році в тил ворога переправлено 2027 розвідників і 595 розвідувальних груп, а через деякий час повернулися лише 400 розвідників і 34 групи. За рік воєнних дій в Україні підготовлено для підпільної та партизанської роботи 30 тисяч осіб, проте розгорнули діяльність лише 13 підпільних обкомів, 110 міськкомів і райкомів, 280 партосередків, 4 обкоми комсомолу, 110 міськкомів і райкомів ЛКСМУ. До літа 1942-го з 200 партизанських загонів продовжували діяти лише 10% (12 тисяч осіб), а всього їх було підготовлено 3500 [43; 34-35].

Тож найважчим був 1941 рік. 30 травня 1942-го при Ставці Верховного Головнокомандувача створено ЦШПР (П.К.Пономаренко), Т.А.Строкач очолив УШПР. О.В. та А.О. Лихолати [19;179] схилиються до того, що червень 1941-го – грудень 1942-го можна вважати першим етапом руху Опору в Україні, а з 1943 року розпочався другий етап.

Отже, наслідки першого етапу становлення руху Опору в Україні виявилися сумними. Після тяжких поразок літа 1942-го реальною силою в тилу ворога були з'єднання О.Федорова, С.Ковпака, О.Сабурова, М.Воронцова, що дислокувалися переважно в північно-східних районах Чернігівської та Сумської областей.

Формування Варвинської підпільної організації та її доля (літо 1941-початок 1942 років)

Із перших днів війни з Варвинського району пішли на фронт понад 400 мешканців, близько двох сотень будували оборонні споруди [27;60]. 10 липня 1941-го на засіданні бюро Варвинського райкому КП(б)У розглядалися питання роботи винищувального батальйону та підготовки населення до протиповітряної оборони [27;58]. Згодом розпочалася робота зі створення винищувального батальйону, члени якого паралельно охороняли мости через річку Удай і шляхи сполучення [67;12]. У серпні вдалося евакуювати частину колгоспної техніки, худобу і 30 сімей активістів. В урочищах Першуха, Сага, Попівщина та в саду колишнього райвиконкому сформовано склади зброї, боєприпасів, продуктів харчування [16;17]. У вересні 1941-го для винищувального батальйону надійшло 7 ручних кулеметів [35;102-112]. 12 вересня евакуація з Варви припинилася, бо німцям удалося оточити війська Південно-Західного фронту біля міста Лохвиця на Полтавщині [18;176]. Виникла небезпека раптового захоплення райцентру. З 12 по 17 вересня німецька авіація постійно бомбардувала райцентр, намагаючись знищити військовий аеродром. 17 вересня 41-го містечко було окуповане, а за кілька днів німцям стали відомі імена членів підпільної організації. В цей час арештовано й страчено П.І.П'янигу, В.Ф. Петухова, Ф.І. Оніщенко, В.М.Цицуру та інших. Член райкому партії Крикливий покінчив життя самогубством.

У січні 1942-го до Варви прибув представник ЦК КП(б)У Г.І.Котеленець з метою поновлення підпільної роботи. Налагодивши контакт із жителькою села Калиновиця Мотроною Давиденко, яка була зв'язковою, 28 січня провели першу нараду з питання організації підпільної роботи [25;250]. Проте наступного дня фашисти заарештували Г.І.Котеленця та Мотрону з немовлям і стратили їх у Прилуцькій в'язниці. За кілька днів із Прилук до Варви прибув загін ГПФ-721 (гестапо) і заарештував 20 осіб, серед яких були й підпільники.

Тож на кінець січня 1942 року в райцентрі склалася напружена обстановка, при якій підпільна боротьба здавалася неможливою.

Діяльність новоствореної підпільної організації

31 січня 1942 року колишній завідувач оргвідділу Варвинського РК КП(б)У Трохим Кириченко та вчитель історії ічнянської школи, уродженець Варви Іван Романович Кисляк зробили повторну спробу поновити підпільну організацію [27;66]. Оскільки Кириченко перебував під особливим наглядом поліції, більшу частину організаційних функцій узяв на себе Кисляк. За кілька днів знайдено спільників. Ними стали Ф.Н.Онопрійко, Г.Ю.Тарануха, Г.О.Громницький, І.М.Холод, П.Й.Мошенець, В.Г.Мудрий, М.Я.Прихода, А.Ф.Карпенко, В.Й.Кривуца [30;4]. Для того, щоб знати суть справ у районі, декільком із них довелося офіційно влаштуватися на роботу в органи окупаційної влади. Це зробили Г.О.Громницький (секретар районного старостату), Г.Ю.Тарануха (зоотехнік), В.Г.Мудрий (працівник поліції). П.Й.Мошенець та І.Я.Іванюк встановили в приміщенні початкової школи радіоприймач і розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро.

Для залякування місцевих жителів окупанти періодично влаштовували розправи. 2 квітня 1942 року з Прилук до райцентру прибув загін СС. Не маючи достатньо сил, підпільники тимчасово залишили селище, відійшовши в приудайські ліси. В ніч із 2 на 3 квітня у Варві заарештовано та вивезено в озерянськом напрямку й розстріляно 19 осіб (Й.С.Кальченко, В.Ф.Петухов, П.Д.Близнюк, С.П.Корінь, І.П.Давиденко, І.Н.Синенко, І.Т.Поляний, М.Г.Первун, П.К.Пилипченко, С.М.Квас, Ф.П.Лісовий, А.І.Федоренко, Г.А.Олефір та інші) [27;100].

У квітні 1942-го до підпільників приєдналася сім'я Г.Я.Фурси й лікар Корній Лаврентійович Надуєв із персоналом районної лікарні [30;4]. Г.О.Громницький, який працював секретарем районного старостату, сповістив підпільників, що навесні 1942-го планується вивезення земляків до Німеччини. П.Й.Мошенець та Г.Я.Фурса з односторонніми оперативними розповсюджували рукописні листівки, в результаті чого багато односельців вчасно залишили райцентр і уникли репресій.

У цей час Г.Ю.Тарануха налагодив зв'язок із керівником озерянського підпілля П.П.Волохом та калиновицького – Л.П.Іваненком. Тож у червні 1942-го варвинське підпілля нараховувало 22 члени. 17 липня біля села Богдани поліція заарештувала І.П.Здоровця і відправила до прилуцької в'язниці, з якої за допомогою працівників старостату та поліції Г.О.Громницького, Юрченка, В.Г.Мудрого його було звільнено. Проте 4 листопада Т.Кириченко та Ф.Онопрійко знову були арештовані й відправлені до Чернігова. Після цього керівництво перейшло до І.Р.Кисляка, І.П.Здоровця та Г.Ю.Таранухи. Поступово налагоджувалися контакти з підпільниками Срібнянського та Ічнянського районів.

Січень-лютий 1943-го стали початком трагедії для фашистів, бо Радянська армія перейшла в контрнаступ. Партизани також активізували діяльність, а тому німці вирішили залякати мирних жителів. У січні цього ж року відбулися масові розстріли мешканців Прилук [15;15], а в середині лютого сталася срібнянська трагедія, в пожарищі якої згоріли 682 особи. Керівництво варвинського підпілля було попереджене членом організації В.Г.Мудрим, який працював у поліції, про те, що готуються репресії й проти них [39;227]. Крім того, Василь Мудрий повідомив, що начальник дільничної поліції Олексій Суглоба та поліцай Микола Барановський готові підтримати підпільників. 23 лютого 1943-го року в райцентрі розпочалися арешти.

Отже, новостворена Варвинська підпільна організація поновила свою діяльність навесні 1942-го. Самостійно, без підтримки УШПР та партійних органів за рік роботи їй удалося налагодити контакти з підпільниками сусідніх районів, залучити членів організації до роботи в органах окупаційної влади, розповсюджувати зведення Радінформбюро, перешкоджати відправленню земляків на роботу до Німеччини.

Повстання в райцентрі у ніч із 26 на 27 лютого 1943 року.

Бойові дії Варвинського партизанського загону

З 23 по 26 лютого 1943-го заарештовано 187 мешканців Варви [39;225]. За кілька днів планувалося кинути до в'язниці ще близько 5 тисяч (у ході повстання наведені цифри підтвердилися списками). Місце для розправи було визначено – пагорб на Холодниці [27;79],[44;4], незабаром В.Г.Мудрий сповістив, що це фашисти планують учинити 27-го лютого. Щоб визволити ув'язнених і зірвати плани загарбників, підпільники вирішили в ніч із 26 на 27 лютого підняти повстання. Для цього було створено штаб (І.П.Здоровець, І.Р.Кисляк, П.І.Кривуца, Г.О.Громницький, П.П.Волох) і розроблено план дій.

У ніч із 26 на 27 лютого охорону ув'язнених здійснювали підпільники В.Г.Мудрий, М.Г.Барановський та О.П.Суглоба, які за кілька хвилин звільнили заарештованих. Організатори закликали їх приєднатися до повстанців. Начальника поліції Назима та його заступника взяли під варту. Після цього було оточено гуртожиток, у якому розмістилося підкріплення. До приміщення зайшли Суглоба, Мудрий і Барановський, що вважалися «своїми» серед поліцаїв. Суглоба, начебто за наказом жандармерії, запропонував «гостям» здати зброю на збереження в зв'язку з особливою ситуацією. Коли ж поліцаї почали заперечувати, то один із прибулих для певності зняв слухавку, викликав начебто по перерізаному шнуру жандармерію і, отримавши наказ, твердо повторив його: «Здати зброю!» Після цього підпільники зв'язали «гостей» та причинили їх у камерях. Справу було закінчено без жодного пострілу [28;2].

Потім повстанці розділилися на чотири групи й рушили в різних напрямках. Перша під керівництвом М. Барановського направилася до жандармерії (нинішній будинок друкарні). Щоб меншими були втрати, вирішено виманити фашистів із приміщення. Тільки-но начальник вийшов на ганок, як був скошений кулею, а двоє інших німців вистрибнули через вікна й напівголі тікали зимової ночі аж до Журавської царини. Друга група (В.Мудрий, П.Нагнойний) атакувала приміщення земської школи, в якому розмістилися солдати СС. Третя під командою О.П.Суглоби та Д.І.Гапона – споруду сільськогосподарської інспекції (теперішня аптека). Будинок інспекції був важкодоступний і аж до вечора 27 лютого повстанці тримали його під прицілом. Четверта група під керівництвом І.Р.Кисляка і Г.Ю.Таранухи вирушила в озерянському напрямку. Назустріч їм рухалися два есесівці й арештовані озерянці. У результаті перестрілки фашистів було знищено, а затриманих – звільнено.

Ще до сходу сонця мешканці райцентру почали збиратися на майдані. Над будинком райвиконкомом замайорів червоний прапор і загримів гучномовець. Мітинг розпочав І.П.Здоровець. А за кілька годин штаб повстання закликав варвинців створити партизанський загін [18;75]. У селі Озеряни під керівництвом підпільників на чолі з П.П.Волохом створено загін у складі 34 осіб, у селі Брагінці – 12 чоловік (керівники П.Д.Дзюба та Т.Ф.Будась). М.А.Пашенко та І.Д.Сліпченко очолювали підпільну групу з десяти жителів села Мармизівка. Шість осіб на чолі з Л.П.Іваненком та М.Д.Приходьком розпочали діяльність у селі Калиновиця. Бойові групи також діяли в селах Богдани (Х.Ф.Смовський), Остапівка (М.П.Дяченко, Г.Д.Дробілко, М.А.Устенко), Гнідинці (М.М.Костенко).

Отже, 27 лютого 1943 року повстання у Варві мало успіх. Воно продемонструвало ненависть населення до фашистських загарбників, свідчило про подальше наростання партизанської боротьби, готовність українського народу дати відсіч ворогу й без керівництва з центру.

Уночі 27 лютого 1943-го року штаб підбив підсумок бойових дій. У цей час у приміщенні сільськогосподарської інспекції залишилися німці, яких не вдалося вибити. Повстанці очікували, що ранком 28 лютого фашисти повернуться, щоб забрати своїх. Враховуючи цей факт, частина повстанців на чолі з І.Р.Кисляком, І.М.Холодом і Г.Ю.Таранухою зайняли кругову оборону на західній околиці Варви. При появі німців патріоти відступили до центру Варви, а далі – в напрямку

села Озеряни. Увірвавшись до Варви, фашисти почали палити крайні хати на Заріччі. Згоріло близько 70 осіб, у руїни перетворилися до ста будинків.

Критично оцінивши ситуацію, штаб вирішив сформувати партизанський загін. Командирами підрозділів призначено Г.Ю.Тарануху, М.Р.Приходька, В.Г.Мудрого, Г.І.Корнева, О.П.Суглобу. Групу розвідки очолили Г.О.Громницький та Г.Я.Фурса. А 1 березня фашисти повторно повернулися до райцентру й здійснили справжню розправу над мешканцями Озерян за те, що там формувалася партизанський загін. Протягом двадцяти днів березня 1943-го загін маневрував територією Варвинського, Срібнянського та Лохвицького районів, ліквідовуючи поліцейські дільниці та німецькі установи. За цей час проведено п'ять боїв, знищено близько сорока поліцаїв, захоплено 38 гвинтівок, один кулемет [15;15]. Підійшовши до села, месники виставляли довкола вартових, аби фашисти не змогли довідатися про місцезнаходження загону.

15 березня загін лубенської поліції та фашистів розпочав бойові дії проти партизанського загону, що перебував неподалік села Озеряни. В ході чотиригодинного бою вбито 9 гітлерівців на чолі з німецьким офіцером Гематом. А незабаром відбувся бій із катом Роменщини Батютою. В середині березня, коли партизанський загін розмістився в хуторі Сряківщина, вартові помітили трьох підозрілих осіб, яких тут же було й затримано. Виявилося, що вони здійснювали розвідувальну роботу. Партизани розправились із прибульцями, а за кілька днів фашистська газета «Прилуцький кур'єр» оплакувала цих загоданців. 18 березня о 10 годині в селі Макушиха розгорілася сутичка між партизанами та поліцаями. Останні підпалили одну з будівель, що послужило сигналом до наступу німців. У такій обстановці штаб партизанського загону вирішив із настанням темноти відступити до Срібнянщини, щоб зберегти людей [40;227]. За це фашисти по-звірячому помстилися мешканцям села Озеряни, спаливши та закатували 219 осіб [40;227]. Ситуація з кожним днем погіршувалася. Ворог постійно вистежував місцезнаходження загону. Щоб уникнути розгрому, штаб вирішив розміститися на території кількох районів Чернігівської та Полтавської областей [40;228]. Загін розділився на 16 груп (від 7 до 15 осіб) і зробив спробу самостійно вийти з оточення.

Недалеко від Варви є невеличкий острівець Сага. Тут і розмістилась одна з груп. 2 квітня фашисти вирішили розгромити месників. Поліцаїв, що наступали з прилуцького боку, партизани спробували загнати в болото, а тих, що добиралися човнами з боку Варви, потопили. В бою загинули начальник варвинської поліції і районний староста.

У квітні 1943-го мармизівська група (17 осіб) на чолі з М.А.Пашенком та озерянська (10 осіб) Георгія Корнева вийшли до лісу Лаптур Лохвицького району, що на Полтавщині. Тут перебували, виходячи з оточення, лейтенант Червоної армії Є.Х. Соколовський та А.С. Яровий. Партизани запропонували Соколовському очолити загін, оскільки він був кадровим офіцером. Той погодився. 18 квітня німці планували вибити партизанів із лісу. Це був перший бій, який успішно провів Є.Х.Соколовський [8;4].

У середині травня майже всі групи зібралися в єдиний загін, який нараховував 150 осіб. 22 травня було вирішено обрати командування у такому складі: Є.Х. Соколовський – командир, І.П. Здоровець – комісар, Г.О. Громницький – заступник, А.С. Яровий – начальник розвідки, К.Л. Надуєв – начальник медичної служби, П.І. Кривуца – начальник постачання. Командирами відділень призначено Г.Ю. Тарануху, П.Д.Дзюбу, М.Р.Приходька. План бойових дій був такий: пройти територією Варвинського, Срібнянського, Іваницького, Ічнянського, Малодівицького і Яблунівського районів Чернігівської, Лохвицького, Пирятинського й Чорнуського Полтавської та Глинського Сумської областей із метою здійснення диверсій. Партизани продовжували пересуватися лісами, що довкола сіл Гнідинці, Богдани, Антонівка, Брагінці. 4 червня 1943-го, перебуваючи в лісі Момотів (біля села Брагінці), месники помітили, що фашистський «Мессершміт» зробив вимушену посадку біля села Макушиха. Послана група на чолі з А.С.Яровим підпала

літак. 6 червня було розгромлено поліцейську дільницю села Горобіївка Срібнянського району, а 11 червня знищено німецьку комендатуру на залізничній станції Юсківці [8;4]. 16 червня Варвинський партизанський загін об'єднався на Срібнянщині з місцевою групою під керівництвом Ф.П.Поети [9;3].

Партизани мали намір узяти під контроль стару дорогу сполученням Київ-Суми між містами Прилуки та Ромни, бо нею фашисти перекидали живу силу й техніку, поповнюючи свої ряди під час Курської битви [24;21]. 24 червня месникам поталанило захопити декілька вантажівок із військовим спорядженням і близько сотні возів із фуражем. У кінці червня біля міста Ромни загін поповнився зброєю, яку було знайдено з допомогою місцевої жительки Явдохи Назарко [24;21].

Одним із найтяжчих випробувань в історії партизанського загону був бій під урочищем Вшива Срібнянського району. Німці прорвалися до лісу, але відкрити вогонь боялися, щоб не перестріляти своїх. Санітарка Марія Шульженко хоробро виносила поранених.

У селі Нова Гребля Прилуцького району стався кумедний випадок. Група партизанів, переодягнених у німецьку форму, на чолі з перекладачем С.І.Дігтярем 16 липня о 16 годині під'їхала до поліцейської дільниці, перебила її працівників, забрала зброю та боеприпаси, а під вечір, довідавшись про подію, із міста Прилуки до села прибув підрозділ гітлерівців. Саме в цей час у приміщенні поліцейської дільниці зібралася решта поліцаїв. Побачивши німців, що наближались, поліцаї прийняли їх за переодягнених партизанів, що знову повернулися, і відкрили вогонь: у результаті перестріляли один одного.

Протягом липня 1943 року між станціями Юсківці та Гребінка партизани підірвали потяг, зіпсували 50 молотарок, 28 тракторів, захопили близько десятка автомобілів.

У серпні Варвинський партизанський загін знову розділився на три групи. Першу очолював Є.Х.Соколовський (150 осіб), другу – І.Р.Кисляк (80 чоловік), третю – Г.О.Назим (80 месників), розгорнувши бойові дії в Прилуцькому, Іваницькому, Яблунівському, Малодівицькому, Ічнянському, Глинському, Пирятинському та Чорнуському районах. На початку вересня командування Варвинського партизанського загону вирішило звільнити райцентр від загарбників. З цієї метою невелика група партизанів зав'язала перестрілку в центрі Варви, навмисне відступаючи до прилуцької царини, де розміщувалися основні сили загону. Поліцаї на чолі зі співробітниками жандармерії активно обстрілювали партизанів і потрапили в оточення. Тож 7 вересня 1943 року народні месники повторно звільнили Варву і протягом 10 днів утримували райцентр до вступу Радянської армії [4;3].

15 вересня бійці загону зустрілися з розвідкою Воронежського фронту. 17 вересня 1943 року війська 232-ої Сумської стрілецької дивізії (командир генерал-майор І.І.Улітін) при взаємодії з кердовими частинами 3-го Котельниківського гвардійського танкового корпусу (командир генерал-майор І.В.Вовченко) Воронежського фронту вступили до Варви, а партизани поповнили ряди визволителів.

Отже, в кінці літа 1943 року Варвинський партизанський загін зміцнів і об'єднував у своїх рядах до 2 тисяч осіб [11;235]. Він діяв на території 10 районів Чернігівської, Сумської і Полтавської областей. За час бойових дій було знищено сотні фашистів і поліцаїв, знешкоджено шість потягів, захоплено трофейну зброю, автомобілі. Варвинські партизани під керівництвом Є.Х.Соколовського у взаємодії з Радянською армією брали участь у визволенні багатьох міст і сіл України [40;490]. Діяльність партизанського загону мала б більші здобутки, якби увінчалася успіхом неодноразові спроби встановити зв'язок із центром [27;111]. Діяльність Варвинського партизанського загону впродовж шести місяців можна умовно поділити на чотири етапи. З 2 по 20 березня 1943 року він діяв у повному складі, з 20 березня по 20 травня – невеликими групами, з 20 травня по 6 серпня – у повному складі і аж до 20 вересня боровся з ворогом чотирма загонами. Не маючи допомоги від ШПРУ та обкому партії, партизанський загін Варвинщини зумів вистояти, борючись із ворогом усіма можливими засобами.

Павлоградське антифашистське повстання Дніпропетровської області

Як уже відомо, варвинські повстанці здійснили кілька спроб зв'язатися з Чернігівським підпільним обкомом та Всеукраїнським штабом партизанського руху, але всі вони не мали успіху, а павлоградські патріоти діяли під безпосереднім партійним керівництвом.

Павлоград – місто обласного підпорядкування, центр однойменного району, розташований у межиріччі річок Самара й Вовча, за 76 кілометрів від Дніпропетровська, у центрі вугільного району Західного Донбасу [10;570]. До 1941-го року місто налічувало 38 тисяч мешканців, але протягом війни фашистами було знищено 8700 жителів, 6700 юнаків та дівчат вивезено на роботу до Німеччини [14;153].

На початку червня 1941-го під керівництвом міськкому та обкому партії у Павлограді розпочалася робота по формуванню стрілецьких дивізій. Восени 1941-го було створено два полки народного ополчення та шість винищувальних батальйонів. Лише за вісім днів червня цього ж року надійшло 6000 заяв від павлоградців із проханням направити їх на фронт.

Восени 1941-го місто стало прифронтовим. Головою міського комітету оборони призначено першого секретаря Ф.Б.Зацаріна. У місті проводилася евакуація підприємств і населення. 11 жовтня 1941-го Павлоград був окупований. Фашисти вели масовий терор. Лише з листопада 1941-го по січень 42-го було розстріляно понад 3600 осіб [10;580]. Для боротьби із загарбниками ще в серпні 1941 року організовано партизанський загін із 50 осіб. Командиром його призначено П.К.Кабак. Восени 41-го було здійснено кілька бойових операцій. Проте в перших боях загинули командир П.К.Кабак і комісар Г.Д.Ковнат.

Ще до війни створено підпільний комітет, до якого ввійшли: А.П.Караванченко, С.С.Прибер, П.І.Потюгов, І.І.Соколовський, М.Т.Шубін, Г.К.Яценко. До роботи залучалася також і молодь. Г.М.Пасько, що працювала друкаркою в редакції однієї з німецьких газет, спільно з Г.І.Алексєєвою та Н.І.Алексєєвим друкували зведення Радінформбюро. Підпільник С.О.Чумак влаштувався на роботу до шляхової жандармерії, перекладачка К.А.Таблер-Новикова зуміла дістати друкарський шрифт для виготовлення паспортів, гербову печатку, бланки на право носити вогнепальну зброю, квитки для проїзду в потягах [10;575]. Проводилася також велика робота по врятуванню молоді від каторжних робіт у Німеччині. Значну допомогу надавали лікарі-військовополонені Г.Я.Чернявський, М.Г.Єссізінг, В.Д.Чебанівський, фельдшери В.Г.Ковальчук та С.Гулямов. Ними врятовано близько 4000 осіб.

У цей час у Павлограді розміщувався Дніпропетровський підпільний обком партії на чолі зі М.І.Сташковым, а після його смерті – Д.Г.Садовниченком. Зв'язковою між підпільними міськкомом та обкомом була М.Ф.Лубенська. Тоді ж вдалося визволити велику кількість радянських військовополонених із Богуславського концентраційного табору. Крім того, партизани підривали фашистські потяги, псували телефонний зв'язок, а також на дорозі Лозова-Павлоград-Дніпропетровськ спалили 12 німецьких автомашин.

Аналізуючи звіт Дніпропетровського обкому КП(б)У про збройне повстання в Павлограді 16 лютого 1943 року [11;27], можна простежити, що вже в травні 1942-го, враховуючи спробу Червоної армії організувати контрнаступ, підпільний обком розпорядився посилити роботу по створенню бойових груп із метою організації збройного повстання. Між членами комітету було розподілено напрями роботи, створено бойові групи на таких підприємствах: мотузковий завод (10 осіб, керівник Г.К.Яценко), лубзавод (6 членів, П.І.Потюгов), електростанція (10, Т.Г.Коротич), село Вербки (20, Н.І.Лушир), село Городище (26 осіб, І.В.Савченко). Всього діяло 14 груп. Підпільники зуміли влаштувати своїх людей на роботу в органи окупаційної влади. Так, до жандармерії направлено лейтенанта С.О.Чумака. За дорученням підпільного міськкому в дорожній жандармерії служила К.А.-Таблер-Новикова, що ввійшла в довіру німців. С.О.Чумак став її заступником.

Комсомолец О.Г.Чемерський за завданням міськкому поступив на службу до поліції, створивши там бойову диверсійну групу. Завдяки цим заходам підпільний міськком був, як правило, своєчасно проінформований про майбутні облави, обшуки чи арешти. 11 лютого 1943 року підпільник О.Г.Чемерський зі своїми товаришами випустили 74 ув'язнених [41;366-367].

Запалені перемогами Червоної армії (маються на увазі кампанії зими 42-го та весни 43-го років), павлоградські підпільники посилили бойову активність. Одна за одною відбувалися диверсії на заводах і залізничному транспорті. Група патріотів на чолі з П.І.Зуєвим організувала аварію німецького бронепоезда. Підпільники, які діяли в таборах військовополонених під керівництвом лейтенанта І.К.Черкаського, визволили 700 бійців і командирів Червоної армії з Богуславського табору і 400 – з табору, розташованого на території машинобудівного заводу.

У лютому 1943 року керівництво повстанням перейшло до підпільного обкому. Через начальника Павлоградської дорожньої жандармерії С.А.Чумака вдалося озброїти всі бойові групи. План повстання був підготовлений ще на початку місяця. 10 лютого видано наказ № ОБ/1 про зосередження всіх груп у Павлограді. Повстання планувалося розпочати в ніч із 13 на 14 лютого 1943 року. Враховуючи ворожу перевагу, штаб повстання вирішив зв'язатися з частинами Червоної армії, які почали наступ у даному напрямку [36;272]. Для цього у бік міста Лозової послано зв'язківця з проханням підтримати. Підготовку повстання здійснювали секретарі Д.Г.Садовниченко та А.П.Караванченко. Створено 19 бойових груп, які налічували 500 партизанів. Незабаром усіх їх об'єднано в єдиний загін під командуванням майора П.О.Кравченка (комісар С.С.Прибер, начальник штабу К.В.Рябий). Велику допомогу в підготовці повстання надавав ЦК КП(б)У через зв'язкового В.Я.Партянка, який двічі приїздив до міста. В одному з розпоряджень передавалася вказівка секретаря КП(б)У Д.С.Коротченка про те, що партизани не тільки мають допомогти Червоній армії у визволенні міста, а й вжити заходи щодо збереження підприємств, установ, організацій і кадрів.

12 лютого 1943-го була надрукована відозва Дніпропетровського обкому до трудящих міста із закликом героїчно боротися. У ній говорилося: «Ми повинні показати, як любимо свободу, свою Батьківщину, як уміємо виконувати свій обов'язок...» [19;114-115]. Навмисне 13 лютого 1943-го підпільники поширили листівку, в якій сповіщалося буцімто про оточення Павлограда Червоною армією. Це викликало паніку серед окупантів. Скориставшись ситуацією, молодший лейтенант М.А.Панченко та комсомолец В.Алексеев захопили портфель із документами та картою дислокації ворожих військ і передали все це штабу 4-го гвардійського стрілецького корпусу.

Дізнавшись, що три озброєні групи підпільників зосередилися на шкіряному заводі, близько трьохсот німців оточили його. Розпочався нерівний бій. Понад 150 фашистів загинуло. Важкопоранений командир однієї з бойових груп А.Н. Несторенко написав на стіні: «Нас було 21! Стояли на смерть! Гинемо, але не здаємося!». Смертю хоробрих полягли й понад 50 підпільників, серед яких Л.Чумак, А.Черкаський, Зозуля, Запорозький, А. Несторенко, І.Величко та багато інших [13;114-115].

Бойові групи, що залишилися в місті, вночі 13, 14 і 15 лютого вели перестрілку з перекинутими із Дніпропетровська ворожими частинами. Фашисти оголосили місто й район партизанським, над підпільниками та населенням вчинили криваву розправу.

15 лютого повернулася зв'язкова О.В.Куликова. Вона принесла зі штабу 40-го гвардійського стрілецького корпусу погоджений план спільного удару по ворогу. Із штабу корпусу для координації дій прибув капітан Андросов. Він повідомив, що частини Червоної армії підійдуть до Павлограда ранком 17 лютого. У ніч на 16 лютого за наказом штабу в місті розпочалося повстання, в якому взяли участь близько 500 осіб. Першою розпочала бій група із селища Городище (керівник І.П.Савченко). Повстанці обстріляли ворожі частини, що відступали. Це стало

сигналом до загального повстання. Друга група на чолі зі старшим лейтенантом М.В.Беляшовим та рядовим А.Г.Кузнецовим захопила будинок міської управи й приміщення гестапо. Понад 300 ув'язнених поповнили ряди повстанців. Згодом патріоти захопили пошту, телеграф, перерізали шляхи на Дніпропетровськ і Запоріжжя [23;366-376].

На світанку 16 лютого 1943 року три радянських танки й група людей під командуванням І.І.Соколовського на трьох вантажівках прорвалися до міста. В другій половині дня бойові групи Г.І.Осьмиченка та І.Т.Білого оточили штаб 104-го італійського полку, а після його розгрому ворожі війська припинили опір. Повстанцям удалося вибити фашистів з міста. Було вбито понад 300 німців, дві роти 104-го італійського полку здалися в полон. 17 лютого підійшли частини 4-го гвардійського стрілецького корпусу й повністю очистили місто від німецько-фашистських загарбників. Майже всі підприємства Павлограда, склади із зерном і продовольством, а також лінії зв'язку вдалося врятувати. Радянській армії було передано 9 тисяч тонн зерна, 120 ц сояшнику, 730 голів ВРХ, 135 свиней, 14 автомашин та 1 мільйон карбованців. Понад 500 повстанців поповнили лави діючої армії. Ранком 18 лютого з Синельникового до Павлограда німці направили бронепоезд, який удалося підірвати.

Повстання мешканців Павлограда – одна із яскравих сторінок історії боротьби українського народу проти фашистських загарбників у тилу ворога. У літопису Великої Вітчизняної війни зафіксовано лише два подібних повстання – Варвинське й Павлоградське. Проте Павлоград лише п'ять днів був вільним. Фашисти знову перейшли в контрнаступ, піддавши його триденному бомбардуванню. Від міста залишилися лише руїни. 22 лютого 1943-го німці розпочали контрнаступ. Радянська армія відступила за Сіверський Дінець. Частина патріотів відійшла до Богуславського лісу, а частина пішла в підпілля [36;272].

Павлоград остаточно було визволено 18 вересня 1943 року. В боях за місто брали участь 60 гвардійська стрілецька дивізія, 172 стрілецька дивізія, 305 штурмова авіаційна дивізія, 288 авіаційна дивізія та 269 окремих саперний батальйон, які дістали назву «Павлоградських».

Аналізуючи антифашистську боротьбу українського народу на тимчасово окупованій території, можна виокремити таке:

– через прорахунки й тяжку морально-політичну обстановку першого періоду війни наспіх створена Варвинська підпільна організація була розгромлена німецько-фашистськими загарбниками у перші місяці окупації;

– патріотизм і самовідданість у боротьбі з ворогом продемонстрували варвинці навесні 1942-го; в цей час без будь-якої підтримки з центру було заново створено підпільну організацію;

– Люгневе повстання у Варві зірвало намір фашистів знищити сотні земляків, врятувало життя 187 арештованих мешканців райцентру;

– формування партизанського загону на території села Озеряни Варвинського району призвело до знищення фашистами понад двох сотень мешканців села; фактично врятувавши життя жителям Варви, втратили його безневинні мешканці Озерян;

– піврічна самовіддана діяльність Варвинського партизанського загону свідчила про патріотизм українського народу та його готовність без допомоги з центру дати відсіч ворогу;

– діяльність загону поширювалася на десять районів Чернігівської, Полтавської та Сумської областей, підживляла існування окупаційного режиму, допомагала Радянській армії звільняти окуповану територію;

– через тактичні помилки керівників Дніпропетровського обкому та невдалий контрнаступ Радянської армії влітку 1942-го Павлоградське повстання завчасно розпочалося і також було придушене;

– 16-17 лютого 1943 року павлоградці допомогли частинам Червоної армії перейти в контрнаступ, проте це виявилось передчасним і призвело до поразки;

– спільним для обох повстань було палке бажання народу помститися фашистам і наблизити час перемоги; відмінним – те, що Варвинське повстання готувалося на власний розсуд місцевими патріотами, а Павлоградське – під керівництвом Дніпропетровського підпільного обкому;

– незважаючи на величезні втрати як на Варвинщині, так і на Павлоградщині, патріоти як могли, наближали переможну ходу Радянської армії.

1. Баграмян І.Х. Так починалась війна. – К., 1975. – С.186-190.
2. Безсмерття: Книга Пам'яті України 1941-1945. – К., 2000. – С.220-300.
3. Велика Вітчизняна // Патріот Батьківщини. – 1974. – № 2. – С.2.
4. Вони захищали Вітчизну. – К., 1974. – С.3.
5. В подум'ї боротьби: бойовий шлях 13-ї армії. – М., 1973. – С.34.
6. Григорович Д., Денисенко П. Комсомольське підпілля на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – Одеса, 1960. – С.189-193.
7. Деборин К.Д., Тельпуховський Б.С. Итоги и уроки Великой Отечественной войны. – М., 1970. – С.29-35.
8. Дії партизанів // Зоря. – Лохвиця, 1968. – №71. – С.4.
9. Заграв над Удаєм // Перемога соціалізму. – Варва, 1944. – №17. – С.3.
10. Історія міст і сіл Української РСР в 26-ти т.: Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1969. – С.570.
11. Історія міст і сіл Української РСР в 26-ти т.: Чернігівська область. – К.: Головна редакція УРЕ, 1969. – С.225-235, 505.
12. Історія Української РСР. – Т.7. – К., 1977. – С. 156-190.
13. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 г.г. – Т.3. – С.114-115.
14. Караванченко А.П., Федоренко Ф.П. Непокоренный Павлоград. – М., Политиздат, 1965. – С.150-156.
15. Кисляк І.Р. Спогади. – Варва, 1974. – С.15.
16. Кутовий Є.П. Нариси з історії Варви. – Варва, 1979. – С.17.
17. Лановик Б., Матейко Р. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2000. – С.411-419.
18. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1969. – С.17-75, 131.
19. Лихолат О.В., Лихолат А.О. Історія України: Навчальний посібник. – К., 1999. – С.176-181.
20. Мельник С.М., Бойко М.К. В тилу ворога: Документи і матеріали про участь партизанів Чернігівщини в боротьбі проти фашистських загарбників. – Чернігів, 1994. – С.57.
21. Надисев Г.С. На службі штабної. – М., 1976. – С.25-27.
22. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К.: Політвидав України, 1987. – С.178-179.
23. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941-1944. – В.2-х кн. – Кн.1. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 366-367.
24. Народні месники // Тваринництво України. – 1974. – № 1. – С.21.
25. Нескорені: партизанський рух і підпілля в роки Великої Вітчизняної війни: Збірник документів і матеріалів. – К.: Політвидав України, 1990. – С.220-255.
26. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – С.143-440.
27. Палій І.В. Нариси з історії Варви. – Варва, 1974. – С. 9-122.
28. Партизани Варвинщини // Деснянська правда. – 1974. – № 27. – С. 2.
29. Итоги Второй мировой войны: Сборник статей. – М., 1967. – С.120.
30. Подвиг земляків // Радянське життя. – Варва, 1978. – № 18. – С.4.
31. Попудренко М.М. Щоденник. – К., 1949. – С.38-39.
32. Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945: Документи і матеріали в 3-х т. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 215. 33. Саверська-Лихошва В.В. Варва під час Великої Вітчизняної війни // Слово Варвинщини. – 1999. – № 53. – С.3.
33. Саверська-Лихошва В.В. Краєзнавчі матеріали на уроках історії: Навчально-методичний посібник для учнів 7-11 класів. – Варва-Київ, 2001. – С.73-90.
34. Саверська-Лихошва В.В. Нариси з історії Варви. – Варва, 1999. – С.43-76.
35. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1980. – С.217, 271-272.
36. Федоров О.Ф. Підпільний обком діє. – К., 1975. – С.8.
37. Український енциклопедичний словник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1980. – С.57-58.
38. Українська радянська енциклопедія. – Т.2. – К.: Головна редакція УРЕ, 1978. – С.225-250.
39. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.– В 3-х т. – Т.1. – К.: Політвидав України, 1967. – С.117.

40. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. – В 3-х т. – Т.2. – К.: Політвидав України, 1968. – С. 44-48.
41. Филиппин А. Припятская проблема. – М., 1969. – С.133.
42. Чайковський А.С.Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр.: мовою документів, очима історика. – К.: Україна, 1994. – С.215-217.
43. Червоні партизани. – К., 1967. – С.4.
44. Чернігівська обласна партійна організація в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав, 1987. – С.31-58, 69.
45. Чернігівщина в період Великої Вітчизняної війни (1941-1945рр.). – К.: Політвидав України, 1978. – С.20-80.
46. Яременко В. Спогади колишнього комісара обласного партизанського загону. – Чернігів, 1967. – С.12.

Главная цель работы - попытка ликвидировать «белые пятна» в истории родного края опровергнуть существующее в прошлом мнение о том, что подпольно-партизанским движением в тылу врага руководили исключительно из центра, дать оценку антифашистскому восстанию в Варве на Черниговщине и в Павлограде на Днепропетровщине.

The main object of our research work is trying to liquidate «the white spots» in our local history, to disprove the existing idea that the underground-partisan struggle of the home front (1941-19-13) in Ukraine was led exceptionally from the center, to inform of antifascist rebellions both in Vaivа of Chemihiv region and in Pavlohrad of Dnipropetrovsk region.

Людмила Студьонова

СМЕРТЬ ПЕРЕТВОРИЛА ЇЇ ЖИТТЯ НА ДОЛЮ (ДО 85-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.Й.БІЛЕВИЧ)

Автор статті вперше звертає увагу на таємницю загибелі відомої на Чернігівщині партизанки О.Й.Білевич (1924-1943). Для написання статті використано документи архівних установ Києва, Мінська, Гомеля, Мозиря, опубліковані літературні джерела. На думку автора, відбулася дискредитація імені О.Й.Білевич після присвоєння їй звання Героя Радянського Союзу Сажі Умалатовою – головою неіснуючої Верховної Ради СРСР і лідером «Партії миру та єдності» в Росії.

Ключові слова: Олена Білевич, партизани, фашисти, окупація, Герой Радянського Союзу.

Давньоримський політичний діяч, оратор і письменник Марк Тулій Цицерон писав: «Перше завдання історії – утриматись від брехні, друге – не приховувати правди, третє – не давати жодного приводу запідозрити тебе в небезсторонності або в упередженій ворожості». На жаль, таких простих і людських істин доволі часто не дотримуються деякі автори статей і книжок, присвячених особам, які жили за складних умов тих чи інших історичних епох. Це повною мірою стосується й Олени Йосипівни Білевич (1924-1943). Вона відома у Чернігові як керівник міської комсомольсько-молодіжної підпільної групи і партизанська розвідниця під час німецько-фашистської окупації. Одна з вулиць у Бобровицькому житловому масиві міста названа на честь О.Й.Білевич.

Як свідчать літературні джерела, дівчина народилася 30 жовтня 1924 року в Чернігові. У 1939-1941 рр. навчалася в середній школі №10 (тепер тут школа №11, проспект Миру, 137). Очолювала шкільну комсомольську організацію. Під її керівництвом у 1941-1943 рр. піонери і комсомольці розклеювали антифашистські листівки, переховували радянських воїнів, переправляли їх до партизанів, збирали розвідувальні дані. У січні 1943 року група Олени Білевич влилася до партизанського загону ім. М.М.Коцюбинського під командуванням М. М. Тарануценка (1916-1998). Під час розвідки у білоруському селі Іолча дівчину схопили гітлерівці, відправили її до комендатури в селі Асаревичі і там вбили¹.

Однак ці оприлюднені факти життя і загибелі Олени Білевич вступають у суперечність із звітом Чернігівського обкому ЛКСМУ від 15 квітня 1946 року про діяльність комсомольських організацій у тилу ворога за період з вересня 1942 до вересня 1943 року, в якому Олені Білевич присвячені такі рядки: «Нікогда не забудет украинский народ отважную комсомолку-разведчицу Белевич Лenu. Несколько раз ходила она в город Чернигов и добывала ценные сведения. Во время разведки в селе Иолча (БССР) Лenu Белевич схватили немцы. Они ее долго пытали, выкручивали руки, вырывали ногти, жгли на костре. Бесстрашная разведчица ничего не сказала о партизанах. Ее бросили в огонь. Отважная дочь Родины, пылая, успела крикнуть бандитам: «Смерть вам, палачи. Вам отомстят за меня. Да здравствует Ленинский комсомол!»². У документі відсутня інформація про те, що Олена Білевич була керівником підпільної комсомольсько-молодіжної групи в Чернігові.

Уперше про юну партизанку і підпільницю розповіла газета «Деснянська правда» у 1959 році, надрукувавши нарис тодішнього наукового працівника Чернігів-

© Студьонова Людмила Валентинівна – бібліограф Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В.Короленка.

ського історичного музею В.Морозова. Він проклав шлях для інших авторів, які, по суті, повторювали викладене ним з деякими варіаціями ³.

Публікацію В.Морозова супроводжували вступні редакційні слова про те, що автор, «вивчаючи архівні партійні документи та інші матеріали партизанського руху, зустрівся з ім'ям чернігівської комсомолки Олени Білевич. З них дізнався про героїчний подвиг цієї молоді підпільниці, безстрашної партизанки-розвідниці, який до останнього часу залишався невідомим широкій громадськості і нашій молоді. З допомогою командира партизанського з'єднання М.Тарануценка, партизан, родини Білевич, шкільних друзів Олени пощастило зібрати матеріали, які відтворюють героїчний образ чернігівської Зої» ⁴.

Від людей, які добре знали дівчину, автор почув розповіді про здібності Олени. Вона могла б стати художницею, бо гарно малювала, або журналістом, оскільки редагувала шкільну стіннівку. Перед окупацією разом з товаришами збирала врожай в одному з приміських радгоспів, ночами чергувала з тсоавіахімівцями. Коли ж німці були вже у Чернігові, зустріла свою шкільну подругу Женю Зозулю, яка розповіла, що в їхній квартирі поселився офіцер жандармерії. Цією новиною зацікавилася Олена Білевич. Наступного дня вона привела на квартиру Жені найближчих друзів, і вони влаштували «танці». «Коли затихала музика, – розповідає В.Морозов, – уважно прислухались до розмов, що відбувались в кімнаті жандармського офіцера. А там весь час давались розпорядження, доповідали перекладачі. Так повторювалось кілька разів. Таким чином юним патріотам вдалось дізнатись про арешти в місті і врятувати чимало радянських людей, попередити мольдь про чергову відправку в німецьке рабство» ⁵.

А краєзнавець Г.О.Кузнецов стверджує, що з початку німецької окупації Чернігова у приватному будинку Петра Герасимовича Зозулі, батька Жені, поселився високопоставлений німецький офіцер. Він був начальником установи, одна лише назва якої наводила жах на кожного – гестапо ⁶. «Ошатний, чистий будинок із садочком біля нього сподобався гітлерівцю і він зайняв у нім одну з чотирьох кімнат, – пише автор. – Будинок цей він уподобав ще й тому, що очолювана ним установка розміщувалася поруч, у середній школі № 10 (тепер школа № 11), і патрулі, які день і ніч сновигали навколо гестапо, не минали й оселю Зозуль. Охорона у начальника гестапо була надійною. Пихатий, огрядний, вже в літах німець більшість часу проводив на службі, часто виїздив у відрядження, харчувався у німецькій їдальні. А за порядком у його кімнаті слідкував перекладач гестапо Віктор Філіпчук». В статті «Зірка першої величини», опублікованій у «Чернігівських відомостях» 28 жовтня 1994 року, той же автор повістує про те, як підпільники на чолі з Оленою Білевич «слухали передачі московського радіо по «телефункену» начальника гестапо», коли він був у відрядженні. А в підвалі під тим же будинком Льоля виготовляла листівки з карикатурами на німців. От і виходить, що більш надійне місце знайти було важко.

Коротка ремарка: гестапо у Чернігові розміщалося на місці переговорного пункту за нинішнім готелем «Україна», тобто в центрі міста.

То хто ж насправді оселився у приватному будинку Зозуль – жандармський офіцер чи начальник гестапо? Євгенія Петрівна Зозуля роками спілкувалась із обома авторами, і таке різночитання в її спогадах дивує.

Крім того, що молоді люди підслуховували чи то жандарма, чи то гестапівця, вони писали пізніми вечорами листівки антифашистського змісту і розклеювали їх. Діставали всесоюзну газету «Правду», з якої дізнались про подвиг Зої Космодем'янської. Розповідь про жандармського офіцера і начальника гестапо, м'яко кажучи, по-дитячому наївна і нехай залишається на совісті авторів і тих, хто її вигадав. А от слова про всесоюзну газету «Правда», з якої підпільникам на чолі з Оленою Білевич начебто стало відомо про подвиг Зої Космодем'янської, потребують деякого пояснення.

27 січня 1942 року в газеті «Правда» був опублікований нарис Петра Лідина «Таня», в якому розповідалось про страту фашистами у підмосковному селі Пет-

ришево дівчини-партизанки, яка на допиті назвала себе Тетяною. Нарис супроводжувався фотографією: понівечене жіноче тіло із зашморгом на шиї. Тоді ще не було відоме справжнє ім'я загиблої. 18 лютого 1942 року Петро Лідин продовжив тему нарисом «Кто была Таня». За цим вигаданим ім'ям сховалась Зоя Анатоліївна Космодем'янська, москвичка, учениця десятого класу. На фотографії, яка супроводжувала перший нарис Лідина, Зою впізнали її шкільні друзі. Через деякий час до редакції «Правди» принесли п'ять світлин, знайдених у кишені вбитого німця. На них були зафіксовані моменти страти Зої Космодем'янської. Тоді ж з'явився наступний нарис Петра Лідина, присвячений подвигу дівчини, за назвою «5 фотографій». 16 лютого 1942 року Указом Президії Верховної Ради СРСР Зої Анатоліївни Космодем'янській посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Вона стала першою жінкою, яка була удостоєна такого високого звання під час Великої Вітчизняної війни.

Однак про мученицьку загибель юної партизанки-розвідниці чернігівці дізнались уже після визволення міста від німецько-фашистських загарбників. У січні – лютому 1942 року ніхто із знайомих Олени Білевич не міг дістати газету «Правда» і прочитати про подвиг Зої Космодем'янської, бо місто було під владою окупантів і не мало жодних зв'язків з партизанами, тим більше з Москвою. Так було покладено початок нісенітниць у біографії Олени Білевич.

Немає жодного сенсу переповідати публікацію В.Морозова «Чернігівська Зоя». Проте на деяких моментах з біографії дівчини, викладених автором у нарисі, варто зупинитись, бо вони вступають у суперечність з іншими друкованими джерелами. «Якось само собою так сталося, – пише Морозов, – що сміливцями керувала Олена. До неї прислухались, за нею йшли. Комсомольський ватажок невтомно шукала зв'язків з партизанами. Та лише в кінці 1942 року вдалось дізнатись про партизанські дії в Михайло-Коцюбинському районі, зв'язатись з народними месниками, загоном яких керував Микола Михайлович Таранущенко. Олена стає партизанським зв'язківцем-розвідницею, залишаючись у місті»⁷.

Однак автор книги про партизанське і підпільне життя Олени Білевич Володимир Манойленко стверджує, що вперше дівчина познайомилась із М.М.Таранущенко в селі Ведильці, де він переховувався, восени 1941 року, коли селяни копали картоплю. Зустріч відбулась у хаті місцевого жителя Миколи Коржа, який назвав себе партизаном. Олена попросилася до нього в групу, але господар засміявся, мовляв, лише дітей з дитсадка їм не вистачає. Дівчина ледь не розплакалась. І тут «несподівано з-за ширми, що перегороджувала кімнату на дві частини, виїшов, накульгуючи на ногу, чорнявий чоловік у вже поношеній, але чистій, дбайливо випрасуваній гімнастерці з двома кубиками у петлицях, зіркою політрука на рукаві»⁸. Незнайомець усміхнувся і сказав Олені: «Не можемо ми поки що взяти тебе до себе. Загін наш дуже невеликий. Власне, тільки збираємо сили. Ми завжди в рейді. Дуже важко доводиться партизанам. А скоро вдарять морози, зав'яжуть хурделиця... Доведеться десь переховуватись у вірних людей. Давай краще прихось до нас весною. Перезимуємо, зберемо всі сили в один міцний кулак – і вдаримо по ворогах [виділено автором]. І не буде їм спокою ні в день, ні вночі»⁹.

Цим незнайомцем виявився Микола Михайлович Таранущенко, який на прощання буцімто дав Олені Білевич завдання залишатися у Чернігові, де у нього є свої люди, з якими налагоджений постійний зв'язок. Тому вона має стати очима і вухами партизанів. Коли виникне потреба, люди Таранущенка в місті знайдуть дівчину¹⁰.

Отже, перша нестиковка: один з дописувачів про Олену Білевич називає кінець 1942 року, другий – осінь 1941 року, третій – лютий 1943 року, коли дівчина встановила контакт з партизанським загоном під командуванням Таранущенка і привела до нього з Чернігова 17 військовополонених, «подолавши по зимовому бездоріжжю 40 кілометрів»¹¹. Документально встановити, як все насправді відбувалося, не вдається через відсутність документів про Олену Білевич в Державному архіві Чернігівської області та центральних архівах Києва (ЦДАГО України,

ЦДАВОВ і управління України). Щодо 17 людей, яких буцімто Олена Білевич привела у партизанський загін Таранушенка, процитуємо витяг з документа:

Из отчета подпольного обкома КП(б)У

о боевых действиях партизанского
соединения имени М.Коцюбинского

с июня по сентябрь 1943 года.

Дата утверждения отчета

31 августа 1945 г.

... В январе 1943 года после прихода в лес группы в 17 человек из города Чернигова группа т. Таранушенко Н.М. преобразовалась в партизанский отряд, в составе которого насчитывалось до 50 человек. Командиром отряда по-прежнему остался т. Таранушенко ¹².

Як бачимо, подія мала місце в січні 1943 року. Хто були ті 17 людей з Чернігова, невідомо. І про те, яким чином вони дісталися групи Таранушенка, в документі не говориться. Ясно лише, що з приходом невідомих у січні 1943 року з цієї групи народився партизанський загін, який увійшов в історію партизанського руху в Україні під іменем М.М.Коцюбинського.* Сам же командир виявився дуже скупим на слова про дівчину. У своєму звіті Таранушенко написав так: «Белевич Лена, чл. КСМ, разведчица. Несколько раз ходила в гор. Чернигов, добывала ценные сведения. Во время разведки в селе Иолча БССР Е.Белевич была схвачена немцами»¹³. Більше ні слова. Пізніше для журналістів була вигадана оповідка про те, як у Ведильцях вересневого дня 1941 року доля звела Таранушенка з комсомолкою з Чернігова Оленою Білевич, і він дав їй завдання створити підпільну комсомольсько-молодіжну групу. Протягом 1983-1984 рр. на сторінках газети «Комсомольський гарт» В.П.Манойленко опублікував кілька статей про діяльність підпільної групи Олени Білевич під керівництвом Таранушенка, які в кінцевому результаті склали документальну повість. Якщо справді все було так, чому ж у звіті він про цей факт промовчав. Так само, як і про участь дівчини квітневого дня 1943 року у знищенні загону військ СС в с. Кувечичі Чернігівського району та розгромі крупних німецьких гарнізонів в урочищі Ревунів Круг і селі Мньов¹⁴. І чомусь оприлюднив дану інформацію у розмові з В.Морозовим лише у 1959 році.

На жаль, відсутні документальні підтвердження відносно знищеного загону СС в с. Кувечичі Чернігівського району. Але широко відомий документ про те, як німецькі карателі 28 квітня 1943 року вчинили звірячу розправу над мирним населенням цього села. Вони оточили Кувечичі і почали палити будинки разом з людьми. З 340 помешкань вогнем знищено 270. Живцем згоріло 160 стариків, жінок і дітей. Деякі селяни, жінки з дітьми намагалися утекти. Гітлерівці стріляли по них з автоматів. Весь день відбувалася кривава розправа над населенням села¹⁵.

Так розплатилися селяни за те, що того ранку, 27 квітня 1943 р., мирно займалися своїми хатніми справами. «Оживало село, – цитата з Володимира Манойленка, який описує бій у Кувечичах за участю Олени Білевич. – Заскрипіли колодязі, потягнулись з димарів димки. А незабаром донісся з боку Довжика і гуркіт автомашин. Попереду автоколони їхали два мотоциклісти, за ними – «опель», сім грузових машин з солдатами і пересувна радіостанція. Мотоциклісти їхали набагато попереду і тому їх *пропустили на вулицю* [виділено автором]. А потім почалася стрілянина. Фашисти вискакували з машин. Та партизани бачили перед собою

* 17 серпня 1943 р. М.М.Таранушенко підписав власноруч заповнений «Личный листок по учету кадров». У графі №24 про перебування на тимчасово окупованій німцями території в 1941-1942 рр. і місце роботи він написав: «Нахожусь с сентября 1941 г. по настоящее время. Черниговская область; в партизанских отрядах». Але в яких саме, не вказав. У графі №1 про військове звання і посаду, яку обіймає у даний час, зазначив: «Политрук, в настоящее время командир соединения партизанских отрядов «Таранушенко». (ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп. 5. – Спр. 209. – Арк. 34-35).

мету, а гітлерівці палили просто по селу». (С.198). У Володимира Манойленка бій завершився повною перемогою партизанів Таранущенка. А Білевич із своїми розвідниками захопила ворожі документи, серед яких – карта Межиріччя, на якій були позначені партизанські загони імені Коцюбинського, Щорса, Перемоги, Будьонного. Про трагедію, що сталася в Кувечичах наступного дня, в книзі Манойленка ні рядочка.

У розгромі німецького гарнізону в Ревуновому Крузі партизанський загін під командуванням Таранущенка участі не брав. Хоча протилежне розповідає В.П.Манойленко, створюючи картину того, як Олена Білевич на чолі групи розвідників знищила добре укріплену ворожу цитадель. Партизани загону імені Будьонного були лише підручними¹⁶. А це суперечить документу «История (отчет) казачьего партизанского отряда имени Буденного», складеному командиром загону Володимиром Саричевим*, комісаром Петром Лузаном і начштабу Ігнатієм Поповим 8 серпня 1943 року в Хойниках Гомельської області. Коротка цитата: «15.IV.43 г. батальон под руководством комбата тов. Леонтьева, комиссара тов. Лузан и начштаба тов. Попова Иг. разгромил немецкий гарнизон в Ревуновом Крузе Черниговской области, где находилось до 400 фашистов. При разгроме гарнизона убито 170 фашистов. Потери с нашей стороны: 1 человек убит (тов. Крыжановский) и 2 человека ранено (тов. Котилевский И. и тов. Давидович Мария)»¹⁷. Називається також кількість взятих трофеїв і знищена матеріально-продовольча частина німецького гарнізону.

Це була відчутна для окупантів військова операція з боку партизанів, радянських військовослужбовців до недавнього часу, яку не здатна була виконати жодна жінка, тим більше 18-річна дівчина, майже дитина.

У ході кувечичького бою люди Таранущенка, як розповідає В.П.Манойленко, захопили полонених. Після їх допиту стало відомо про підготовку великого наступу проти партизанів між Десною і Дніпром, наміченого німцями на перші числа травня 1943 року. Цей факт з деякими уточненнями підтверджується «Доповідною запискою інструктора оргінструкторського відділу ЦК КП(Б)У І.Миронова секретарю ЦК КП(Б)У Д.Коротченку про стан ряду українських партизанських загонів і Київського підпілля» від 22 травня 1943 року: «...по данным разведки отрядов, было известно о концентрации немцев на левом берегу Десны и на правом берегу Днепра, однако, никаких мер предосторожности для отрядов принято не было. Даже больше, отрядом т. Таранущенко задолго до наступления немцев был убит немецкий майор, у которого было обнаружено ряд документов и карта, в которых точно было нанесено расположение партизанских отрядов, их количественный состав, вооружение, а группы самообороны, села, подлежащие уничтожению, были обведены на карте красным карандашом. В документах этих, по их данным, они насчитали партизан около 3.000 чел. и около 10.000 чел. из населения, которые могут выступить против немцев. Эти данные почти что точны. Кроме этого, был захвачен переводчик, который на допросе сообщил о готовившемся наступлении немцев против партизан в этом районе. И даже после этого также никаких мер предпринято не было»¹⁸.

Відповідальність за такий стан речей І.Миронов поклав на визначений ним «Центр», очолюваний радянськими розвідниками П.Ф.Смирновим («Соколом») та його заступником К.С.Гнідашем («Кімом») ¹⁹. Однак Кім був представником військової розвідки, який мав завдання отримати подробиці про оборонний рубіж противника, названий німцями «Східний вал». І в цьому велику допомогу нада-

* В.Ф.Саричев – соратник М.М.Таранущенка з кінця лютого 1943 р. У ліс поблизу села Хропатога, спаленого карателями у травні 1943 р., де розмістилася група Таранущенка з 14 людей, місцевий житель Прохор Хропатий привів 13 оточенців на чолі із Саричевим, який став командиром відділення, а Таранущенко – командиром цього невеликого загону. У червні 1943 р., коли остаточно сформувалося партизанське з'єднання під командуванням Таранущенка, Саричев став командиром загону імені Будьонного (колишній 121-ий козацький батальйон, створений німцями, а в березні 1943 р. на чолі із П.П.Леонтьєвим перейшов на бік партизанів).

вали партизани. «Благодаря активным действиям войсковой разведки и партизанских отрядов, – читаємо в книзі А.И.Колпакіді та Д.П.Прохорова «Империя ГРУ: Очерки истории российской военной разведки» (М., 1999), – советскому командованию были предоставлены сведения о глубине оборонительных линий и рубежах обороны, структуре укреплений «Восточного вала». Так, действовавшая на территории Левобережной Украины разведгруппа майора К.С.Гнедаша вскрыла систему обороны немцев, количество и расположение войск, техники и складов в районах Киева, Чернигова, Коростеня и Житомира. Данные, полученные от разведгруппы К.С.Гнедаша, во многом способствовали успешному форсированию Днепра. Затем группа К.С.Гнедаша переместилась в Белоруссию и действовала в районах Слуцк, Осиповичи, Барановичи, Минск, Слоним, Белосток, а с подходом частей Красной Армии перебазировалась на запад в направлении Пинск, Брест, Варшава. Сведения, передаваемые разведгруппой К.С.Гнедаша в этот период, внесли достойный вклад в успешное завершение Белорусской наступательной операции. К сожалению, 19 июня 1944 г. у города Слоним К.С.Гнедаша и радистку К.Т.Давидюк окружил немецкий карательный отряд, и они подорвали себя гранатами. Посмертно К.С.Гнедашу было присвоено звание Героя Советского Союза».

Таким чином, К.С.Гнедаш не керував партизанським рухом у межиріччі Десни і Дніпра. І в тому, що партизани не були готові до зустрічей з окупантами, не його провина. Але це вже тема для іншої студії.

З доповідної І.Миронова дізнаємося, що доручення від Д.Коротченка він отримав 27 квітня 1943 року. У супроводі дванадцяти автоматників-розвідників із партизанського загону С.Ковпака, серед яких був радист із рацією, І.Миронов 1 травня 1943 року прибув у розташування партизанських загонів між Дніпром та устям Десни. Для цього їм довелося пройти 120 км. За семиденне перебування у названій зоні партійний інструктор встановив, що загін Тарануценка, який нараховував 700-750 людей, розташувався за 5 км на захід від села Ведильці Чернігівського району. За словами І.Миронова, цей загін підпорядковувався «Центру», як і загони під командуванням Ю.Збанацького, братів Науменків, П.Леонтьєва. Скупчення значних партизанських сил відбувалось на Дніпрі, Десні і Прип'яті – великих водних магістралях. Як зазначає І.Миронов, німці з цим не могли змиритись і 30 квітня 1943 року почали наступ з боку Чернігова в напрямку Дніпра до устя Десни. «Сначала немцы, – читаємо у доповідній, – напали на отряд *т. Тарануценко, который не принял боя и рассеялся* [виділено автором]. Продолжая наступление, немцы по пути сжигали села и поголовно уничтожали население. По данным разведки, в этом районе наступала сборная немецкая дивизия с применением танков, бронемашин, тяжелой артиллерии, минометов и бомбардировочной авиации. ...После того, как уже немцы начали наступление и как уже отряд *т. Тарануценко* был рассеян, тогда Гнедаш в моем присутствии дал распоряжение командиру отряда *т. Науменко*, на всякий случай разведать переправу через Днепр. Причем, никакими средствами переправы отряды не располагали»²⁰.

Отже, ми встановили, що 30 квітня 1943 року загін Тарануценка не вступив у бій з гітлерівцями, а розсіявся. На 1 травня 1943 року партизани із своїм командиром перебували за 5 км на захід від села Ведильці Чернігівського району*, де з квітня 1943 року розміщувався штаб партизанського загону на чолі із Тарануценком. Першого травня 1943 року розвідники йому доповіли, що по дорозі з Чернігова на Мньов пересуваються німецькі війська. Тарануценка зробив висновок, що противник має намір притиснути партизанів до Дніпра і знищити їх. Аби точно знати, чи є за Дніпром гітлерівські підрозділи, «треба негайно переправитись в Білорусію, приймати бій з такою силою нема рації. Потрібно вислизнути з-під удару»²¹.

* Третього травня 1943 р. німецькі карателі спалили у цьому селі 700 дворів (Див.: Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941-1943 рр.). – Чернігів, 1947. – С.154.

Це завдання було покладено на Олену Білевич. Разом з нею пішли Валентин Борковський і Михайло Симоненко. Через Дніпро між Неданчичами і Мньовом вони переправились човном і висадились у Комарині, де відвідали підпільницю Марину. Вона розповіла, що «в Комаринському районі нема ні німців, ні поліцаїв. А ось за залізницею, вже в Старій Йолчі, в Брагині, Хойниках, Асаревичах гітлерівці є»²².

Що ж насправді відбувалось у цих населених пунктах Гомельської області (тоді Поліської області БРСР) на момент приходу сюди Олени Білевич з товаришами. Як писав начальник Центрального штабу партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування П.К.Пономаренко, партизанське з'єднання Сумської області під командуванням С.А.Ковпака і С.В.Руднева близько двох місяців (квітень-травень 1943 р.) перебувало у районі села Аревичі Хойницького району Поліської області і тримало під контролем судноплавство на р. Прип'яті. Ковпаківці потопили 13 пароплавів, барж і катерів. З квітня до жовтня 1943 року українські партизани зривали німецькі плани перевезень на Десні, Дніпрі і Прип'яті²³.

На початку квітня 1943 року партизанське з'єднання О.Ф.Федорова підійшло до Прип'яті. 10 квітня 1943 р. Ковпак, Руднев і Федоров підписали наказ про спільний виступ для знищення ворожого гарнізону в Брагині чисельністю близько 400 солдатів та офіцерів. У ході даної акції між устям Прип'яті і Дніпра зосередилися три партизанські з'єднання С.Ковпака, О.Федорова і Я.Мельника.

Як відомо з доповідної І.Миронова, 22 травня 1943 року з'єднання Ковпака розташувалося у селі Мухойди Наровлянського району Гомельської області. Саме сюди інспектор із ЦК КП(б)У І.Миронов вивів загін ім. Чапаєва під командуванням Ф.Головача²⁴, який дислокувався на правому березі Дніпра за 3 км на схід від села Гдень Комаринського району. Десятки сіл району перебували під контролем Федора Васильовича Головача. 1 травня 1943 року, того дня, коли Білевич і Симоненко з Борковським прийшли в Комарин, партизани провели парад своїх сил, бесіди, мітинги як у містечку, так і в населених пунктах району. На площі Комарина зібралось понад 300 громадян. Мітинг відкрив командир партизанського загону Ф.В.Головач.

Таким чином, зовсім не зрозуміло, навіщо Олена Білевич, потрапивши в партизанське товариство, зробила наступне: «Борковського відправили назад до партизан, щоб доповів, що в цих місцях можна сміливо переправлятися через річку. А сама з Симоненком поспішила понад Дніпром в Брагинський район. Вони вже минули Берізки..., пройшли через Нову Йолчу, а скоро й підходили до залізниці, за якою була Стара Йолча»²⁵. Цей вчинок дівчини ніяк не в'яжеться з її вмінням логічно мислити та оцінювати ситуацію. А правду вона забрала із собою у домовину.

Як пише В.П.Манойленко, Михайло Симоненко просив Олену далі не йти, бо можна потрапити в пастку. Йому не хотілося переходити залізницю. Та дівчина наполягла на своєму. Читаємо: «І Михайло згодився йти. Переїзд минули без пригод і вийшли на шлях, що вів на Асаревичі. За якихось три кілометри від Йолчі, біля невеличкого хутора з-за будівель вискочили кілька гітлерівців з автоматами. Симоненко вихопив пістолет, та черга з ворожого «шмайсера» пронизала руку, в якій тримав зброю. Білевич встигла вистрілити в одного окупанта, потім в другого, а коли навела свій «ТТ» на третього, хтось ударив прикладом автомата по правиці, і Оленин пістолет полетів у пісок. А ще через кілька хвилин, побитих та закривавлених, їх фашисти повели в Асаревичі, де знаходилась комендатура»²⁶.

Під ранок непритомну, але живу, Олену Білевич німці кинули в невелику яму, викопану в *колосному* саду неподалік від жандармерії. За словами В.П.Манойленка, потім привели до ями Михайла Симоненка і вистрелили в нього. Так трагічно обірвалося життя двох молодих людей.

В.П.Манойленко переповів Тарануценка, котрому він повністю довіряв. Однак існує документ, який вже цитувався вище: окупанти спалили дівчину на вогнищі²⁷. Як бачимо, наявна суперечність між викладеним у документальній повісті про Олену Білевич і звітом Чернігівського обкому комсомолу чомусь не засмутила автора книги В.П.Манойленка.

Через два роки після загибелі чернігівських партизанів-розвідників, а саме 2 травня 1945 року, Олена Йосипівна Білевич разом з іншими партизанами України була відзначена орденом Вітчизняної війни I ступеня ²⁸.

Однак до 1959 року про героїчну загибель землячки чернігівці не знали. Хоча в місті мешкали її командир М.М.Таранущенко, командир розвідки загону І.А.Мишко, подруга Є.П.Зозуля, мати і брати Олени Білевич. Але вони чомусь мовчали.

За чверть століття після публікації статті В.Морозова про Олену Білевич стала подія, яку В.П.Манойленко у своїй книзі чомусь обійшов увагою. У жовтні 1986 року під час проведення земляних робіт у *саду школи* [звертаємо увагу на слова В.П.Манойленка із його книги – дівчину закопали у *колгоспному саду*] села Асаревичі були знайдені останки двох людей. Про свою знахідку робітники повідомили керівництву школи. А далі, за версією дописувача до Брагинської районної газети М.Чапушкіна, відбулося таке: «...у старшої піонервожатої, керівника шкільної групи «Пошук» Людмили Яценко* відразу майнула думка – Олена Білевич і Мишко Симоненко. Дійсно, збігалося багато чого – той самий сад, неглибоко, сантиметрів на тридцять, заховані останки – поховали ж їх тоді, у 43-ому таємно. Але ж думки думками. Для того, щоб винести серйозний висновок, треба все встановити докладно. Людмила, дізнавшись, як і що їй треба робити, зв'язалася з Гомельським бюро судово-медичної експертизи з проханням допомогти. Їй пощастило натрапити на небайдужу людину – начальника лабораторії Анатолія Давидовича Золотарьова, який гаряче відгукнувся на незвичайне прохання піонервожатої. Зробивши ґрунтовну експертизу, всебічно дослідивши останки, порівнявши отримані результати з фотокартками тієї пори, які, на щастя, збереглися, Анатолій Давидович зробив конкретний висновок – це Олена Білевич і Михайло Симоненко» ²⁹.

Природно, виникло питання: яким чином старша піонервожата школи у білоруському селі Асаревичі знала імена юних чернігівських партизанів і звідки у неї опинилися фотокартки загиблих. На лист автора цієї публікації Єфименко Людмила Павлівна, яка нині мешкає у Гомелі, не відповіла.

А в Чернігівській школі №11, де є музей Олени Білевич, розповідають його відвідувачам про те, як видатний радянський антрополог М.М.Герасимов по черепу встановив обличчя юної партизанки. Тому, мовляв, жодного сумніву немає в тому, що знайдені останки належать Олені Білевич. Однак в 1986 році, коли виявилась в Асаревичах незвичайна знахідка, минуло шістнадцять років як М.М.Герасимов помер.

У листі адміністрації школи с. Асаревичі на ім'я автора міститься інформація про те, що «предварительно проводилась *судебно-медицинская экспертиза* в г. Гомеле по ул. Циолковского, которая дала положительный результат. В связи с давностью времени сменилось руководство и коллектив школы, поэтому документов экспертизы у нас не существует».

На запит начальник управління Державної служби медичних судових експертиз по Гомельській області Республіки Білорусь Д.П.Іваньков 21 листопада 2008 р. повідомив:

В Управлении по Гомельской области Государственной службы медицинских судебных экспертиз рассмотрено Ваше письмо.

Сообщаем Вам, что судебно-медицинские экспертизы в отношении Елены Белевич и Михаила Симоненко правоохранительными органами не назначались и, соответственно, не проводились.

В нашем учреждении есть данные о том, что в отношении каждого из вышеуказанных лиц проводились лишь:

* У листі адміністрації школи с. Асаревичі Брагинського р-ну від 30 жовтня 2008 р. на адресу автора цієї публікації називається інше прізвище старшої піонервожатої – Єфименко Людмила Павлівна.

- антропометрические измерения черепа;
- фотосовмещение черепа с прижизненной фотографией.

По результатам проведенных измерений и фотосовмещений было определено, кому из вышеупомянутых лиц принадлежал череп и соответствующие другие кости скелета каждых из представленных костных останков.

Результаты данных исследований в виде судебно-медицинских экспертиз не оформлялись, так как, как указывалось выше, проведение судебно-медицинских экспертиз правоохранительными органами не назначалось.

Проведение ДНК в нашем Управлении начато в 2006 году. Какими-либо данными о том, выполнялись ли исследования ДНК матери и братьев Елены Белевич, мы не располагаем.

С уважением,

Начальник Управления Д.П.Иваньков

Засновник методу відновлення обличчя по черепу видатний антрополог М.М.Герасимов писав: «*Портретной реконструкцией я называю такую, по которой возможно опознание – идентификация определенного лица по маске, воспроизведенной на его черепе. Маска ни в какой степени не является собственно портретом некогда жившего человека, это всего-навсего максимальное приближение к внешнему его виду*»³⁰.

І сьогодні працює створена М.М.Герасимовим лабораторія антропологічної реконструкції в Інституті етнології та антропології Російської Академії наук. Нею керує Т.С.Балуєва – кандидат історичних наук, відомий вчений і учениця М.М.Герасимова. За її словами, череп – це занадто тонка, індивідуальна структура. Тому грамотну якісну реконструкцію може зробити лише досвідчена людина, яка має уявлення про товщину м'яких тканин на різних ділянках обличчя, яка володіє знаннями про анатомічні особливості рельєфу черепа і добре відрізняє антропологічні типи.

Отже, хоча метод М.М.Герасимова 70 років використовується в роботі криміналістів, можливі неточності у визначенні людини, чії останки були знайдені майже через сорок п'ять років після загибелі. До того ж так і не знайдено відповідь на питання, ким було доручено старшій піонервожатій віднести фото загиблих партизанів до Гомельського бюро судово-медичної експертизи і чому організатори цього заходу не звернулися до правоохоронних органів з проханням провести повноцінну судово-медичну експертизу.

Після одержаного від начальника лабораторії А.Д. Золотарьова висновку керівництво школи в Асаревичах надіслало листа родині Олени Білевич у Чернігів, в якому пошкодило про знахідку останків дівчини. Рідні загиблої партизанки були запрошені на перепоховання, яке відбулося 9 травня 1987 року в с. Асаревичі Брагинського району Гомельської області. Судячи з ксерокопій фотографій, отриманих автором від військового комісара Брагинського районного військового комісаріату підполковника О.Г.Вараксина, у церемонії перепоховання взяла участь широка місцева громадськість і бригада Героя Соціалістичної Праці Г.Ганкевич з Чернігівського м'ясокомбінату, яка виробляла продукцію за Олену Білевич, виконуючи партійне гасло «працювати за себе і за того хлопця». Воно з'явилося 1975 р., коли країна святкувала 30-річчя Великої Перемоги.

Дивовижним чином чернігівська преса не проінформувала своїх читачів про цю подію. Лише із статей про Г.Ганкевич та її бригаду стало відомо, що сталося в Асаревичах 9 травня 1987 року. Оскільки тоді були живі мати і брати Олени Білевич, то не зрозуміло, чому прах дівчини вони не перевезли до Чернігова. Чому не поцікавилися в інших партизанів, окрім Тарануценка, що ж сталося з їхньою рідною людиною. Родичів Михайла Симоненка на церемонії перепоховання не було. Жодних документальних свідчень про хлопця так і не знайдено. Була інформація, що він прибув у загін Тарануценка від білоруських партизанів. Проте на адресу автора надійшла наступна архівна довідка:

*Государственное учреждение
«Национальный архив
Республики Беларусь»
г. Минск
11.07.2008 №09-07/23*

Сообщаем, что при изучении документов Белорусского штаба партизанского движения об участии БЕЛЕВИЧ Елены Иосифовны, 1924 года рождения, СИМО-НЕНКО Михаила в партизанском движении и подпольной деятельности на территории Белоруссии в годы Великой Отечественной войны, их гибели и месте захоронения не обнаружено.

Одновременно сообщаем, что партизанский отряд им. М.Коцюбинского на учете Белорусского штаба партизанского движения не состоял и документов вышеуказанного отряда на хранении в архиве не имеется. Рекомендуем обратиться в Центральный государственный архив общественных объединений Украины (01011, г. Киев, ул. Кутузова, д. 8).

По вопросу подтверждения факта эксгумации и перезахоронения останков Белевич Е.И. и Симоненко М. рекомендуем обратиться в Брагинский районный военный комиссариат Гомельской области.

*Директор архива В.Д.Селеменев
Зав. отделом Т.Г.Воронова*

За рекомендацією мінських архівістів було надіслано запит до ЦДАГО України стосовно О.Й.Білевич. Окрім Указу Президії Верховної Ради СРСР від 2 травня 1945 р. «О награждении орденами и медалями партизан Украинской ССР», серед яких й Олена Білевич, відзначена орденом Вітчизняної війни I ступеня, більше ніяких документів про неї в архіві не виявлено ³¹.

Трагедія, яка сталася 2 травня 1943 року в Асаревичах, не могла залишитися поза увагою державної надзвичайної комісії з розслідування фашистських злочинів на території Брагинського району. Запит було надіслано до архівної установи Гомеля. Відповідь була такою:

*Учреждение
«Государственный архив
Гомельской области»
г. Гомель
07.10.2009 №06-06/С-67*

На Ваш запрос сообщаем, что деревня Асаревичи Брагинского района до 1954 г. входила в состав Полесской области.

Документы Полесской государственной чрезвычайной комиссии находятся на хранении в учреждении «Зональный государственный архив в г. Мозыре» (ул. Октябрьская, 2, 247760, г. Мозырь), куда и рекомендуем Вам обратиться.

Директор архива П.М.Черный

Документ з установи «Зональний державний архів у м. Мозирі» Гомельської області Республіки Білорусь наводимо також повністю мовою оригіналу:

*Учреждение «Зональный
государственный архив
в г. Мозыре
29.10.2009 №4-13/С-88*

Архивная справка

Сообщаем, что в документах архивного фонда Полесской областной комиссии содействия в работе чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и учету причиненного ими ущерба по Полесской области, в актах расследования злодеяний против советских граждан при оккупации Брагинского, Комаринского районов за 1944 г., в поименных списках расстрелянных, повешенных, замученных советских граждан сведений о БЕЛЕВИЧ Елене и СИМОНЕНКО Михаиле не обнаружено.

Примечание: в тех же документах сведений о немецкой комендатуре и жандармерии в д. Асаревичи не обнаружено.

*Директор В.С.Вахрушева
Зав. отделом Е.В.Домашкевич*

А в книзі В.П.Манойленка «Олена Білевич» на сторінці 212 читаємо, що побитих та закривавлених дівчину і хлопця «фашисти повели в Асаревичі, де знаходилась комендатура». Ввечері партизанів відвели «в комору, що стояла біля жандармерії в колгоспному саду». Вранці біля жандармерії окупанти їх знищили.

Допитливий читач, ймовірно, звернув увагу на безглуздя, яке міститься у публікаціях про юну партизанку. Так, Білевич у супроводі двох юнаків приходить до зв'язкової у Комарині, від якої дізнається про відсутність тут німців. До того ж партизани Головача провели парад своїх сил, бесіди, мітинги як у містечку, так і в населених пунктах району. Однак Білевич чомусь відправляє одного з хлопців до загону, а з іншим іде на станцію Іолча, де укріплений німецький гарнізон із залізничною комендатурою і жандармерією. Тут Олену та її супутника Михайла Симоненка схопили німці, але дивним чином не повели їх до комендатури або жандармерії на станції Іолча, а потягнули до Асаревичів, де не було ні комендатури, ні жандармерії. Тут обох партизанів і було закатовано. Трупні німці закинули в яму глибиною тридцять сантиметрів³². По суті, вони були на поверхні. Сталася надзвичайна подія для маленького села, але в 1944 р., коли працювала державна комісія з розслідування німецько-фашистських злодіянь, про неї не розповіли. А коли 1986 року будівельники знайшли останки двох людей у шкільному саду, старша піонервожата школи не лише відразу назвала прізвища тих, кому належали знайдені кістки, а й віднесла на експертизу їхні прижиттєві фотокартки, невідомо звідки взяті.

От і виникають закономірні запитання: де, коли, ким і за яку провину була вбита вісімнадцятирічна партизанка Олена Йосипівна Білевич. І навіть було писати стільки нісенітниць про мужню дівчину. Однак відповідь на нього ніколи вже не знайти.

А далі почалася спокута чіхось гріхів. Спочатку з'явилась наступна публікація: «За поданням командування партизанського з'єднання М.Тарануценка в 1945 році Президія Верховної Ради СРСР нагородила Олену Білевич посмертно орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня. Не лишився осторонь від посмертної подяки своїй вихованці (правда, запізно) і Чернігівський обком ЛКСМУ, керівництво якого зрозуміло, що звитяги Олени Білевич і обставини її трагічної загибелі ставлять комсорга школи №10 в один ряд з такими Героями Радянського Союзу, як Зоя Космодем'янська, Олег Кошовий, Яків Батюк, і звернувся у 1966 році до Президії Верховної Ради з проханням присвоїти їй таке ж високе звання. На жаль, подання обкому комсомолу було написано не аргументовано, отож було повернуто до Чернігова для додаткового дослідження підпільної діяльності О.Білевич та керованої нею групи юних патріотів, та керівники цієї установи ухилились від свого обов'язку, і справу було закрито»³³.

Проте архівний документ свідчить про зворотне. Наводимо його повністю:

Повідомляємо, що відомостей про клопотання Чернігівського обкому ЛКСМУ перед Президією Верховної Ради СРСР про присвоєння посмертно звання Героя Радянського Союзу Білевич Олені Йосипівні, партизанці з'єднання імені М.Коцюбинського, та відповіді на клопотання у протоколах бюро обкому ЛКСМУ за 1966 рік не виявлено.

Директор Р.Б.Воробей

Останній акт незрозумілого ставлення до О.Й.Білевич розігрався у 1997 році, коли родичі загиблої дівчини отримали з рук Сажі Умалатової указ про присвоєння Олені звання Героя Радянського Союзу і Золотої зірки Героя*. Документ передано до музею міліції в Чернігові, в органах якої служив один з братів Олени Білевич. Для того, щоб читач зрозумів таке ставлення автора до нагороди, важливо розповісти про Сажі Умалатову.

Вона народилася 3 серпня 1953 р. у Казахстані, куди вислали всіх чеченців у 1944 р. Електрозварниця за фахом. Живе у Москві. Вона – голова не існуючої Верховної Ради СРСР, нагороджує своїх прихильників орденами вже не існуючої держави. Нині Умалатова – лідер «Партії миру та єдності», яка об'єднує прихильників відновлення СРСР. Сажі настільки захопилась цією ідеєю, що заснувала і почала видавати ордени і медалі із символікою колишнього Союзу. Вона робила це як голова незареєстрованої в міністерстві юстиції Росії організації «Постійна президія З'їзду народних депутатів СРСР». Цю посаду реально Умалатова обіймала свого часу упродовж півтора року. Однак указом Бориса Єльцина з'їзд було розпущено³⁴. Міністерство юстиції направило представлення в Генеральну прокуратуру РФ з *«целью принятия мер прокурорского реагирования, а Умалатову предупредили о недопустимости подобных действий»*. Як заявили газеті «Труд» у мін'юсті, у разі невідкорення закону на Сажі чекає покарання відразу за двома статтями КПК РФ, які передбачають різні санкції – від штрафів до короткочасного позбавлення волі³⁵. Про це писали й інші російські газети³⁶.

У січні 2008 року в російському місті Пскові ховали 85-річного Героя Радянського Союзу Михайла Петровича Мініна, воїна, який одним з перших встановив прапор Перемоги над рейхстагом навесні 1945 року. Однак, як з'ясувалось, за цей подвиг його було нагороджено лише орденом Бойового Червоного Прапора. Від секретаря Псковської обласної ради ветеранів війни і праці Миколи Горбачова місцеві журналісти дізнались про таке: *«... несколько лет назад указом небыизвестной Сажи Умалатовой, председателя незарегистрированной (!) организации «Постоянный президиум съезда народных депутатов СССР», Михаил Минин был удостоен звания Героя Советского Союза. Кстати, 6 лет назад Министерство юстиции уже выносило предупреждение г-же Умалатовой «в связи с неправомерной выдачей учрежденных ею орденов и медалей с символикой бывшего СССР». В КоАП РФ предусмотрена ответственность за «учреждение и изготовление знаков, имеющих внешнее сходство с государственными наградами Российской Федерации, РСФСР и СССР». Приходится лишь сожалеть, что официальные власти не нашли возможным должным образом оценить подвиг героя, оставив его имя на откуп самозванцам»*³⁷.

За даними Олександра Малінкіна, кандидата філософських наук, старшого наукового співробітника Інституту соціології РАН, з 1994 р. по кінець 1999 р. С.Умалатова нагороджувала російських громадян орденами і медалями СРСР, які збереглися на монетних дворах і були викуплені «Постійною президією З'їзду

* О.Малінкін не знає, що С.Умалатова розповсюдила свою діяльність і на Україну.

народних депутатів СРСР», присвоювала громадянам РФ* вищі ступені відзнак СРСР – звання Герой Радянського Союзу і Герой Соціалістичної Праці³⁸.

Ордени і почесні звання від Сажі Умалатової не соромилися носити навіть дуже відомі люди. Лише коли 2002 року вступив у силу Кодекс РФ про адміністративні порушення, С.Умалатова припинила розповсюдження відзнак СРСР, яке тривало десять років³⁹.

Отже, приймаючи нагороду з рук Сажі Умалатової, а згодом встановлюючи пам'ятну дошку на фасаді старого будинку школи №11 про те, що тут навчалася Герой Радянського Союзу О.Й.Білевич, ні найближчі родичі трагічно загиблої дівчини, ні керівництво школи і не здогадувалися, що цим самим дискредитували її. Радянська країна, в якій народилася і виховувалася майбутня партизанка-розвідниця, відзначила її подвиг високою урядовою нагородою – орденом Вітчизняної війни I ступеня. А це означає, що саме ця відзнака повинна б бути вказана на меморіальній дошці, присвяченій пам'яті Олени Білевич. Усі, хто зайде на сайт <http://www.pomniti-nas.ru>, мають можливість прочитати такі слова (мова оригіналу): «...на меморіальній дошці ошибочно названа Героем Советского Союза. В действительности Е.И.Билевич посмертно награждена орденом Отечественной войны I степени (Указ ПВС СССР от 2 мая 1945 г.)».

У цих словах про нагороду правда і нічого, крім правди, яку нікому не дано скривдити, аби підігнати під свої егоїстичні інтереси. Адже Олена Білевич давно увійшла у безсмертя.

1. Чернігівщина: енцикл. довідн. – К., 1990. – С.64.
2. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 209.
3. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.; Котов В. Подвиг Олени // Рад. Україна (Київ). – 1959. – 15 квіт.; Соколов І. Проліски //Десн. правда. – 1965. – 16 трав.; Острицький О. Коля, Вася і Володя //Шляхом комунізму (Чернігів). – 1966. – 22 верес.; Соколовский А. Баллада о Леле //Комс. знамя (Київ). – 1967. – 13 июля; Азарова Л. Їй назавжди дев'ятнадцять //Комс. гарт (Чернігів). – 1968. – 22 жовт.; Павлюк Ю. Травневий грім //Комс. гарт. – 1969. – №35-40; Баскіна Т. Вінок Олені Білевич //Десн. правда (Чернігів). – 1982. – 14 трав.; Корнюшенко Т. Увійшла в безсмертя //Десн. правда. – 1983. – 11 трав.; Корнюшенко Т. Шагнущая в бессмертие //Сов. патриот (Москва). – 1984. – 4 апр.; Куцко М. Чернігівська Зоя //Комс. гарт. – 1987. – 12 верес.; Кузнецов Г. Подвиг комсорга //Комс. гарт. – 1989. – 4 берез.; Кузнецов Г. Хто він – Віктор Філіпчук? //Десн. правда. – 1993. – 4 трав.; Кузнецов Г. Зірка першої величини //Чернігів. відом. – 1994. – 28 жовт.; Максименко К. Дівчина з легенди //Гарт (Чернігів). – 1994. – 28 жовт. – С.4; Кузнецов Г. Сильные духом //Серп і молот (Чернігів). – 2004. – 3 листоп.; Кузнецов Г. Герой Советского Союза Елена Белевич //Серп і молот. – 2008. – 14 трав.
4. Там само.
5. Там само.
6. Кузнецов Г. Хто він – Віктор Філіпчук? //Десн. правда. – 1993. – 4 квіт.
7. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.
8. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.42.
9. Там само.
10. Там само, с.43.
11. Кузнецов Г. Подвиг комсорга //Комс. гарт. – 1989. – 4 берез.
12. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 198-199.
13. ДАЧО. – Ф.П – 470.
14. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.
15. Сообщения Советского Информбюро. – М., 1944. – Т. 5. – С. 236.
16. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.184-189.
17. Андрищенко В., Голянов В. Мятажный батальон: повесть. – Краснодар, 1978. – С. 236.
18. «... Создают невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны 1941-1944: малоизученные стр. истории: док. и мат. – К., 2006. – С. 298.
19. Там само.
20. Там само, с. 295-296, 298.
21. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.210.
22. Там само, с.210-211.

* Про цей факт керівництво школи в с. Асаревичі Брагинського р-ну Гомельської області дізналося у 2008 р.

23. Пономаренко П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941-1944. – М., 1986. – С. 307.
24. «... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны 1941-1944: малоизученные стр. истории: док. и мат. – К., 2006. – С. 296.
25. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.211.
26. Там само, с.212.
27. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 209.
28. ЦДАГО. – Ф.62. – Оп. 1. – Спр. 807. – Арк. 4,5,14.
29. Чапушкін М. Герої застаюцца маладымі //Маяк Палесся (Брагин Гомельської обл.). – 1987. – 14 мая.
30. Герасимов М.М. Основы восстановления лица по черепу. – М., 1949. – С. 5.
31. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 1434. – Арк. 153,154,159.
32. Чапушкін М. Герої застаюцца маладымі //Маяк Палесся (Брагин Гомельської обл.). – 1987. – 14 мая.
33. Кузнецов Г.О. Зірка першої величини //Чернігів. відом. – 1994. – 28 жовт.
34. Серова М. Награды государства, которого уже нет //Труд (Москва). – 2002. – 25 апр.
35. Там само.
36. Николаев В. Министерство юстиции предупредило Сажу Умалатову //Коммерсантъ (Москва). – 2002. – 18 апр.; Малинкин А. Подпольный обком награждает... //Политический журнал. – 2008. – 8 июня.
37. Некрасов С. Реквием по звезде //АиФ Псков. – 2008. – 16 янв. Адрес статьи: http://pskov.aif.ru/issues/1419/11_01?print
38. Малинкин А. Подпольный обком награждает... //Политический журнал. – 2008. – 8 июня.
39. Куликов А. Липовые генералы: Награды и звания выдают структуры, не имеющие на это никаких правовых оснований //Российская газета (Федеральный выпуск). – 2008. – 27 мая.

Автор статьи впервые обращает внимание на тайну гибели известной на Черниговщине партизанки Е.И. Белевич (1924-1943). Для написания статьи использованы документы архивных учреждений Киева, Минска, Гомеля, Мозыря, опубликованные литературные источники. По мнению автора, произошла дискредитация имени Е.И. Белевич после присвоения ей звания Героя Советского Союза Сажы Умалатовой – председателем несуществующего Верховного Совета СССР и лидером «Партии мира и единства» в России.

The author of the article for the first time pays attention to the mystery of death of the famous in Chernihiv region partisan E.I. Belevich (1924-1943). For the article the documents of archive inststutions of Kyiv, Gomel and Mozyr, published literary sources were used. The author of the article thinks that discredit of the name of E.I. Belevich took place. It happened after awarding her the rank of the Hero of the Soviet Union by Sazhi Umalstova – the head of non-exiatent Supreme Soviet of the USSA and by the leader of «the Party of Peace and unity» in Russia.

Віра Новодід**МИ НАЗИВАЄМО СЕБЕ КІМОВЦЯМИ
(Спомини про пережите під час війни)**

Автор спогадів – Віра Тимофіївна Новодід. Народилася 1931 року в с. Сорокошичі на Остерщині в селянській родині. Вона одна з багатьох тисяч українських дітей, на долю яких випали два роки німецько-фашистської окупації. Її дядько Павло Тимофійович Тимошенко, рідний брат матері Оксани Тимофіївни, до війни очолював сільську парторганізацію, а коли сталася фашистська навала, взяв на себе керівництво сорокошицькою підпільною групою. Йому допомагали дружина Олександра Тимофіївна і найближчі родичі – сестра та її чоловік Тимофій Степанович Новодід. Саме з групою Павла Тимошенка у травні 1942 року встановив зв'язок майор Кузьма Савелійович Гнідаш («Кім») – представник радянської військової розвідки (ГРУ), яка мала завдання встановити глибину німецьких оборонних ліній і рубежі оборони, структуру укріплень «Східний вал». За допомогою місцевих партизанів і підпільників, зокрема і Чернігова, розвідувальна група Кіма розкрила систему оборони німців, кількість і розташування військ, техніки і складів у районах Києва, Чернігова, Коростеня і Житомира. Отримана від розвідників групи Кіма інформація багато в чому сприяла успішному форсуванню Дніпра. Після визволення Чернігівщини група К.С.Гнідаша перемістилася в Білорусію. Там розвідники внесли гідний вклад в успішне завершення Білоруської наступальної операції. 19 червня 1944 р. біля міста Слоніма Кузьму Гнідаша і радистку Клару Давидюк оточив німецький каральний загін, і вони підірвали себе гранатами. Посмертно К.С.Гнідашу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Розвідник, який став легендою, не дожив до свого тридцятиліття. Як з'ясувалося, є люди, які й досі зберігають про нього теплі спогади, підписані і видані ним посвідчення для пред'явлення частинам Червоної Армії. Серед них – Віра Тимофіївна Новодід, випускниця Чернігівського вчительського і Ніжинського педагогічного інститутів, вчителька української мови і літератури (працювала у школі №23) вищої категорії з 50-річним стажем, а нині – секретар ради колишніх партизанів і підпільників міста Чернігова. Її батьки як могли і чим могли допомагали розвідникам, часто-густо ризикуючи життям власних дітей – старшої Віри і молодшої Марійки. Чіпка дитяча пам'ять Віри Тимофіївни зберегла деякі подробиці їхнього життя тих далеких і жахливих років. Без перебільшення, вони являють певний інтерес для дослідників історії нашого краю періоду тимчасової німецько-фашистської окупації. Збережено мову автора.

Наше село Сорокошичі загубилося далеко від райцентру Остер (45 км). З одного боку протікав могутній Дніпро, щедрий на пльоса, річечки, озера, трави, луги; з півночі село огорталося болотом у кілька кілометрів, за легендою – то було море, прокляте за те, що проковтнуло красиву молоду графиню. А зі сходу – поле, котре закінчувалося лісом, отим партизанським спасінням. Він багатий був на гриби, масляки, ягоди, ожину. До війни ми дуже часто ходили до лісу по ягоди і все через оте довге болото, бо то була через нього стежка напругу аж до Валка, з його могутніми сторічними дубами та соснами. Почалася Велика Вітчизняна війна. Яка ж вона страшна, її уособлювали фашисти, які в'їхали в наше село на своїй могутній техніці: вантажівки, танки, мотоцикли, бронемашини, навіть кухню свою

* Народився 17 листопада 1914 р. у с. Салогубівка Талалаївського р-ну Чернігівської області.

ввезли на спецмашині жаб'ячого кольору. А наші тікали пішки, та хіба що на полуторках; солдатів наших, 4-х чоловік, мати годувала разом з нами, в них кухні не було, їх приставили до нас на постій. В обмоточках, в ботиночках, у хебешних формах, які вони були нещасні!

А от німецькі солдати були вдягнуті добротню, в бушлатах з накладними кишеньками, з вгодованими пиками. Вони вкотилися в наше село хазяїнами. Почали зрубувати дерева, яблуньки та взагалі сади – святість для нас, ми рослили їх роками, а фашисти на наших очах за п'ять хвилин знищували наш труд і ставили свої машини та танки, кухні. Ми ховалися від них і тільки в щілинки спостерігали цю бешкеть. Обсівши, вони пішли по хлівах, витягували за одну ногу кабанчиків, регочучи, смалили тут же в дворі і пирували, а ми гірко плакали за нашим трудом: ми ж носили торбами зілля, скряжки і чекали своєї ковбаси. А далі, наївшись і понапивавшись, пішли шукати розваг на нашій горі: вони витягували дівчат, що заховалися, і нівечили їх привселюдно. У нашої сусідки тітки Солохи вивели корову і в дворі зарізали. І як не голосила, як не просила, ні, її відштовхнули, аж потич пішла, сусіди ледь одхали, прямо вмирала тітка, бо нічим годувати було трьох дітей, свекруху і чоловікову сестру-каліку.

А далі пішли поголовно ловить дівчат, і вже не було спасіння ніде, крім лісу та болота, але ж 41-й рік, кругом все і всі оціненіли. Фронт пройшов, встановили в селі свою владу, німецьку владу з нашими помічниками-поліцейцями. Утворили комендатуру в центрі села з наших і німців. Люд притих, зашився кожен в свої нори-хати, ніхто ні до кого не говорить, бо боялися, що можуть зацідозрити і здать в комендатуру, одне другого боялись, бо не знали, хто чим задише. Про це горе могли говорити мої батьки з сім'єю Бойправа Павла, Яся Сергія, Трохимця Ігната, Дубинського Павла, але ж всі ці люди жили в різних кінцях села, а село наше налічувало 2500 дворів. Ото нишком якось зустрічалися і сповіщали один одного про розвиток подій і в селі, і далі. Фашисти попередили: за поміч військовим – смерть, за непокору їх владі – смерть. Отож, коли з'явилися до нас вночі кімовці, які були закинуті з парашутами в міжріччя Десни і Дніпра, то сім'я наша прийняла їх однозначно.

Одної ночі прокидаюся від тихої розмови чужих людей, в хаті горить світло, вікна завішені ряднами, батька в хаті немає, він чатує надворі, маскує світло, оберігаючи від рагтовості. А мати затопила піч, гріє воду, варить їжу, хлопасться в ночвах: шось пере. Молоді здорові хлопці, вдягнуті в темно-сині костюми, при зброї. Хлопці обмиваються, їдять добре, бо голодні: просушившись, швиденько на задвіркові двері вийшли, там батько повів їх надійною стежкою на болотяну стежку. Це були Кім, Турков, Миша Черепанцев, Павло Дужий.

З цієї ночі наше життя перевернулося: були всі насторожені, спала прозоро вся сім'я. Батьки заготовляли продукти, щоб було чим годувати хлопців, коли прийдуть. А вони приходили завжди вночі, голодні, забризкані грязюкою, стомлені, і частенько, падаючи з ніг, засинали, поки мати готувала їжу, гріла воду, а батько чатував надворі, чи ніде ніхто не слідкує за хатою.

Так тяглося довго, місяців 10 маскувалися, приходили тільки вночі. Опріч побутової допомоги, батьки ще мали завдання розширювати коло надійних людей, особливо таких, які мали б зв'язки чи вхід до німців.

А одного разу серед білого дня кімовці налетіли на поліцейський стан Сорокошич, розбили вщент їх грізне кубло, котре наводило жах на людей (то заберуть свиню чи корову, а то вночі вриваються в хату і витягують дівчину-дочку господаря для розваг, то забивають до смерті діда чи бабу). З цього часу поліція притихли, а Турков, Черепанцев, Дужий та інколи і Марія Бокарьова, яка зразу стала хрещеною матір'ю моєї меншої сестри Марії, почали з'являтися серед дня, і мати завжди готувала їжу, прала, гріла воду для миття, сушила одіж. Батько з дому пішов у розпорядження групи. Була поранена Марія Хом'як, яка була вже в групі Кіма, і Кописов, лікар, забинтувавши рану, наказав відвезти в глибинку хвору для затягування рани. Її привезли до нас і помістили на горище хати. Вся турбота, нагляд за пораненою (подать їжу, знести відро з бинтами і т.д.) були покладені на

нас з сестрою Марією. Жила Хом'як в нас півтора чи два тижні. Поліцаї, хоч і не нападали самі на нашу сім'ю, однак не минали можливості роздавити нас, адже це пристанище хлопців Кіма.

Почалося за нашою хатою спостереження, ми не стали ночувати вдома. Мати йшла на ніч на хутір Гори ще завидна, ми з сестрою виходили, коли потемніло, і не раз бачили чоловіка, який тинявся попід забором, він висліджував дані для поліцаїв. А ми, не чуючи під собою ніг, бігли через городи до людей на ніч. Це було дуже боязко: і людей, і в темніть бігти по леваді на другий хутір Гори. Одного разу, повертаючись з ночівлі від людей, мати з малою Марією побачила коло двору німців з людиною в масці. Не доходячи до двору, мати повернула в чужий город по стежці, через жито, вскочила в двір Киченка Гордія і в сні, Марію штовхнула до дітей в дворі, а сама по драбині – і на горище. Мала Марія, вже будучи натренована тікати, полізла за мамою. Створився шум, і господиня, баба Ївга, вийшовши з хати, помітила карапкання малої на хату, все зрозуміла, тим паче, що у дворі, по тій же стежині з жита, появилися ті ж німці з людиною в масці.

– Де вона, жінка з дівчам?

– Побігла на центральну вулицю, – відповіла баба Ївга (перший раз побула мати з малою Марією в зубах смерті).

Ця група чужаків побігла на центральну вулицю і схопила випадково жінку, що йшла з дівчинкою.

Німці виїхали в Остер, в селі лишилися поліцаї, і через кілька днів в нашій хаті зібралися партизани Юрія Збанацького і люди Кіма. Вони за обідом вирішували свої справи. А тим часом у перебойці (спальня з полицю і ліжком) кидалася з кутка в кутку висока худорлява жінка в зеленувато-голубій кофтині. Згодом говорили, що то вона мала намір отруїти Кіма. І зараз переді мною її стривожене обличчя, якась відчуженість від навколишнього, на мене вона не зважала. До столу чомусь незнайомка не сідала.

Наша хата була надійним притулком і для потерпілих. Як він виявився в нас в мокрій шинелі і з автоматом, не знаю, а тільки вранці нам з сестрою наказала мати чергувати на вулиці, прослуховувати, чи не з'явилися в селі німці (про їх появу вість поширювалась швидко), чи не йде до нас хтось небажаний. Марія повинна бігти до хати, і мати повинна замикатися в хаті. Пройшло два тижні, щоночі мати виводила партизана надвір подихати і розім'ятися хворому. (Думалося тоді, що цих прогулянок по двору ніхто не бачив – помилялися. Сусід Новодід Микола Остапович слідкував і бачив, але не сказав навіть дружині; добра йому, слави і раю на небі і на землі, то наші справжні патріоти, прості селяни, які не вміли продавати, не вміли пускати на смерть сім'ю таких же трудяг, як і вони).

Одного дня до хати зайшов уже інший сусід, якого привабив запах самогонки. Брага грала добре, і він рвонув у перебойку (спальню), де лежав партизан і стояла бражка в діжці. На порозі сусід вкляк: створилася жахлива ситуація – мати, сусід і ... наставлений автомат прямо в груди сусіда. Передаю дослівно діалог: «Платон, побачив?» – мати йому. Платон: «Побачив!» Мати йому: «Мовчи ж, бо в тебе теж діти, поняв?» «Поняв!» – відповів дядько Платон і, не подивившись на брагу, побіг з хати. Ми погано чергували, бо не випередили його попередити матір замкнутися. Та й ніхто не думав, що він прибіжить дивитися бражку в перебойку.

Сусід пішов, а ми ледь дочекалися присмерку і повели партизана на болотяну стежку, напряму до лісу. Довівши до стежки, ми всі повернулися, та й не додому, а знову на хутір Гори, бо боялися, що сусід ненадійний і приведе поліцаїв вночі.

За нами почалися гоніння, ми вже давно не ночували вдома. Цей хутір Гори тягнеться полозою аж до болота і з обох боків оточений оболонням і городами, і ми мали надію, що з кожної хати, де ми ночували, зможемо скотитися у верболізі і, ховаючись, тікати до великого болота.

Прийшов зв'язковий і передав, що в нашій хаті будуть зустрічатися партизани, потрібно було приготувати їжу і, звісно, відчинити хату. Тієї ночі ми ночували на лузі. Сусідський хлопець, брат партизана Дубинського Василя Левковича, зу-

стрівся нам на лузі підводою і сказав, що в селі німців немає. Ми всі вмостилися на підводі з своєю постількою (парашути служили нам за постіль, бо все майно, і хатне, і закопане, поліцаї пограбували) і безпечно їдемо додому підводою під двір. Мати стрімко побігла до хати готувати їжу, а ми з сестрою розвантажуюмо свої нічні пожитки. Раптом сусідська дівчина Надія Киченок Косиянова, проходячи (не зупинилась !!!) побіля мене, тихо сказала на ходу: «Німці в селі!!!» Це для нас бомба. Марія стрімко до матері з вістю такою. І мати, замість рятуватися з дітьми, послала мене до партизана Збанацького, Василя Дубинського. Я кулею по завданню, а мати запрягала назад коня. Прибігаю до Василя, а він спить на рундучку в обнімку з карабіном, головою до сіней. Кричу йому, він схоплюється, ми біжимо на вулицю, а там летить підвода, править нею моя мати, сестра вхопилася за драбки, ледь не вилітає. На ходу Вася підсаджує мене на воза і біжить за нами. Вискочили на перехрестя, і нам назустріч виїжджають зліва німецькі вершники. Мати ще дужче вдарила по конях і звернула направо так круто, що ми ледь не випали з воза, а через кілька метрів – поворот наліво за будинок. Як тільки мати зіскочила з підводи, коні стали. Мати забігла в один ближній двір, а нас штовхнула в протилежний. Матері господиня хати Уляна Федорова винесла просо товкти в ступі, а нас швиденько сусідка Марія забрала в хату. Сестру сховала на піч, а мені дала тремтячими руками тертушку терти дереви. Всім було страшно, бо Василь, коли біг за нашою підводою, побачив вершників і крикнув своїй матері, яка кинула доїти корову і бігла за ним, сином: «Стой, мама, не робей !!!», – і почав стріляти в німців (це ще ми чули і бачили). Вершники повернули назад, а Вася теж повернув назад до нашої хати, яка стояла над джерелом, зарослим лозою і різною паростю. Там уже були вороги, які тільки цього і чекали. Вася сподівався перетяти цей водяний перетин і рятуватися в городах чи лозах, а зустрів там смерть. Зрешетили сміливого комсомольця Васю Дубинського. Який же він сміливий, який героїчний подвиг зробив, врятувавши нас і, можливо, багатьох. Вася від сну, від якого пробудила його я, до смерті прожив не більше 15 хвилин. Хай сіє космос таких синів землі нашої безмежну кількість, хай проростають на славу і багатство народу нашому. І не буде тоді цього тихого голодного горя в такого працьовитого, сміливого і щедрого народу.

Ще раз врятувалася моя мати зі своїми дітками від смерті – другий раз. І не врятувався, а положив своє життя Васильок, щоб ми залишились живими. Нас відвезли на два тижні в Сивки до Марії, сестри нашої сусідки, бо ми вже мішали: дуже активно ганялися за нами німці з поліцаями.

Ще не всі завдання виконала наша мати, хоч і мала наказ при скрутній ситуації пробиратися з дітьми в групу. Мати ніяк не могла зв'язатися з людиною, якій було велено терміново з'явитися до партизанського загону Ю.Збанацького. Наказ цей треба передати тільки йому особисто, щоб не знала ненадійна теща. А жив він на хуторі, якраз за поліцейським станом. Для прикриття, тобто щоб відволікти увагу фашистів, вона в дорогу брала нас з Марією. Фашисти не могли повірити, що проста жінка з села веде з собою малолітніх дітей на явну смерть, вона не була схожа на зв'язкову Червоної Армії, на партизанку. Таким чином ми і наткнулись на поліцаїв з німцями. Чудом врятувалися, додому не попали, а під пеленою темноти добралися на хутір, на околицю села. Там стояла самотньо хата Уляни Титової. Жінка нас впустила, нагодувала. А раненько мати вийшла прополоскати якусь манаття наше тут же в озерці під болотному. Маму побачила дівчина-пастушка, племінниця ярого поліцай. Мати зрозуміла, що треба швиденько тікати з цієї хати. Але і назад ходу не було, і ми пішли понад болотом, пробираючись до лісу, а там – рятунок, бо німці навіть групами не дуже рвалися в ліс.

Пізніше ми дізналися, що з'явилися-таки поліцаї до Уляни того ж дня, дуже били жінку, допитуючись, де ділась партизанка, і тітка Уляна не витримала і сказала правду, що пішла в болото. Поліцай вилаявся, забрав шинелю, яку якимось чином добула жінка, вилаяли її, ще раз ударили і пішли. От такі в нас є люди: різноманітні, фанатично віддані добру і боротьбі, і зрадники, але більше отаких

непомітних простих добрих помічників тим, хто став на стежу боротьби з фашизмом.

Одного разу, повертаючись в ліс, в загін, ми з мамою наткнулись на поліцаїв з німцями, потрібно було йти прямо на них, але ми звернули в город і лозняк, вони вистрелили, надіялись, що ми здамося, але мати і не думала, бо то була б смерть. Вороги не чекали, що ми підемо тікати, створилась пауза, і, скориставшись нею, мати рвонула в лозняк, який переходив у болотянку. Німці відкрили вогонь, посипались осколки, мене і Марію оглушило, мати потягла мене за собою, нас уже розділяло болотяне озеро від німців, бігти вони за нами не стали, а стрілянини не припиняли. Мати, обнявши нас, обох занурила в болотянку, одначе осколки дістали нас, мамі знівечило руку, мені попав осколок в лобну частину голови і глибоким юзом пройшов по спині. Ми завмерли, і вороги за нами не гналися і стрілянини припинили. А ми спочатку, в першу мить, не зрозуміли, що зранені, а коли прийшли до тями, побачили себе об'юшених грязюкою і кров'ю. Мати перев'язала себе і мене сяким-таким ганчір'ям, заспокоїла Марію, і ми змушені були болотом добиратися до лісу. Були знесилені, перелякані і голодні. Марія просила кришечок з хліба, бо знала, що хліба не було (ми загубили вузлик з хлібом), приголошувала: «А за що ж це мені так страдати!» Вночі болото страшне, воно булькало, нас кусали комарі, ми боялися гадюк. А вранці ми знову полізли в напрямку лісу, траплялося провалювалися, але мати вибирала місця з корінням, гілками, наказувала ступати в її сліди. А потім роздерла на стьожки велику шерстяну хустку, позв'язувала і цією вірвовкою нас і себе позв'язувала в один ланцюг і повела: мати йшла перша, до себе прив'язала Марію, а потім була прив'язана я. Нас перев'язав Ангствурм Никон Валер'янович, лікар Збанацького Ю.О., матері пальців не врятував, бо гноїлись, і він відрізав їх. Мої рани заживали швидше. Марія часто плакала від головного болю. Мати незабаром стала до роботи на кухні вже в групі. Ми мало її бачили в нашій палатці, зіп'ятій на чотири сохи. Тут ми чистили картоплю, збирали гілля до купи на кухню і аеродром-галявину.

Місця для розташування групи міняли. Стояли під с. Заводом, там бугриста місцевість, сухо, сосновий ліс, а де-не-де березнячок, трішки далі галявина, на якій, розкладаючи багаття, приймали літаки. «Кукурудзник» одного дня перебував замаскований тут же біля палаток, пілот водив нас всередину літака, який нагадував великого човна (дуба) всередині.

Який був Ким? Середнього росту, коренастий, обличчя кругле, очі добрі, при усмішці робилися просто смужкою. Одного разу появилася з Києва красива Феня (це дівчина, яка працювала на Кіма в Київській німецькій комендатурі, її німці пізніше вбили), Кім вибіг з своєї землянки в галіфе і тапках на босу ногу. Його ад'ютант Бойправ Павло (з Тужара) зауважив: «Кузьма Савич, не можна ж в такій формі перед жінками появлятися». Присоромився і метнувся переодягатися. Любив пісні «Красний командир», «Ой під дубом зелененьким брала вдова льон дрібненький». З теплотою відносився до нас, дітей (нас в групі було двоє). Розшиля я йому носову хустину, і він взяв її, зробився радісний й користувався нею.

Ваня Турков – невисокий, кріпкий, з кривими, як у кавалериста, міцними ногами, привабливий, русявий, обличчя серйозне, рідко усміхався, це був вогонь в бою, миттєво приймав рішення в критичні моменти, відданий Кіму. Паша Дужий – хлопець середнього росту, з довгуватою, трохи набік шиєю, рішучий, серйозний. Взят у когось стороннього гітару, як трофей, розбив об дерево, мовляв, не мародерствуйте. Миша Черепанцев вищий за Туркова, кучерявий, завжди усміхався, показуючи рівні великуваті зуби. Льоня (Заїка) мав мовний дефект – заїкався, середній на зріст, мовчун, добряк. Бокарьова Марія кругленька, невисока ростом, інтенсивна, вдягнута в військову гімнастюрку з гарною коротенькою юбкою. Форма облягала, обтягувала її красивий штальт. Вона зразу заявила, що вона – хрещена мати нашій малій Марії.

Група міняла стоянки, бували у вологій місцевості, листяні дерева закривали зовсім сонце, і на душі було незатишно. Тут ми були недовго. Цікавим виявилось

веселе сперечання Ясь Галини з Кімом: перед нами під сосною лежало немовлятко Галини, і Кім пропонував назвати дівчинку Любов'ю, але Галина (дружина Яся Сергія) була уперта і серйозна, вона сказала, що дівчинку назве Надією.

Коли нас з сестрою везли підводою на лісний аеродром для відправки в Москву, то супроводжував нас Андрій Немчинов (радіст і боець групи Кіма). Він велів нам передати його сестрі в Москві, що на сьогодні він убив 100 німців. Літак не прибув, і ми повернулися назад. Нас з сестрою довго дражнив радіст Юрій «москвичками». А ми були обсіпані чиряками і струп'ям. Дуже рідко бачили «дома» наших улюблених Туркова, Черепанцева, Дужого і нашого батька, вони виконували кожен свою роботу.

Наша палатка стояла в центрі, і часто вночі ламалося гілля, коли часом спускався вантаж з парашутами прямо на нас. Шовкові білі парашути і хебешні парашути нам служили за постіль. Часто так бувало, що загін Збанацького базувався поряд з нами, і ми з сестрою любовалися його юною Ольгою, русявою, в коричнево-втому жакеті, а Юрій – з русявою бородою. На басовитому коні і сам не менш спокійний, гарцував у німецькому мундирі М.М.Таранущенко, стрункий, красивий і бравий.

У групі появлялися люди інших загонів, зокрема подружжя Гойварців – Август* та Ірина, вже гарно вагітна. Коли Ірина затримувалася з розвідки, то Август стояв коло дерева мовчки і гірко плакав. Ірина поверталася в своєму світленькому платтячку, яке сильно обтягувало її вже неструнку фігурку. І Август не знаходив собі місця з радощів: обнімав, пригортався до неї в усіх на очах, до змарнілої і стомленої маленької Іринки. Рідко бачилася із сином Ігорем зв'язкова Кіма з підпільниками Чернігова Любов Степанівна Валюшкевич. Це була строга пара, якась пригнічена і похмура, особливо мати.

У Кіма був Тисовський, чех, чорнявий, гнучкий, чуть сутулий, у військовій гімнастборці з портупеями**. Він часто брав на руки малу Марію***, пригортався до неї і ходив по галявині в глибокій задумі. А вголос страждав, що він не підданий Радянського Союзу. Він був перекладачем і радником Кіма. Він, як і Клара, рідко виходив з палатки-землянки.

Нас з малою Марією Кім хотів відправити в Москву, але в потрібний час літак не прибув, а пізніше відпала необхідність відправлять, бо німці драпали, не оглядаючись, і нам світилася домівка. З радощів не зафіксувала пам'ять, як ми з лісу добувалися в наше рідне село Сорокошичі (його тепер немає на карті, бо там Київське море – пустиня). Вся група на чолі з Кімом і ще багато хто в хаті не поміщались і накрили столи прямо в дворі. В цьому застільному кагалі пам'ятаю тільки Кіма, який з сумом прощався з нами і говорив, що для нього війна не закінчилась, і чи зустрінуться йому на подальшій дорозі ще такі щирі і віддані люди. Ми плакали за нашою групою, за нашими кімовцями, бо любили вони нас всі, особливо Марію. І називали нас дорогими дітьми за терплячість і муки. Вони поїхали, а ми зібрали сковороди та ложки, які залишилися в хаті, і почали з їх розживатися, бо все було пограбоване, розтягнуте: посуд, подушки і всяке домашнє збіжжя.

Ми зробилися рідними з тими людьми, з якими звела нас доля в Кіма: Марією Петрівною Вовкодав, киянкою, яка була ланцюгом від Фені до Кіма і багато допомагала Кіму. Чернігівці: Жабинські, Олександр Михайленко, Саша Садовий, Никон Валер'янович Ангствурм, Мольченки – Катя, Василь.

Кім набрав нову групу, а радістку залишив ту ж саму, Клару Давидюк, і пішов далі через лінію фронту. Там був тяжко поранений в ноги, попав в оточення, його замаскували в землянці з радісткою так, що жоден чоловік не зміг помітити це сховище. Але оточення було цілеспрямоване, наведене з собаками-вівчарками, і ті

* Військовослужбовець німецької армії. Перейшов на бік партизанів. Його дружина Ірина – українка з Чернігова.

** Йоганн Франкль (Іван Бертольдівич Тисовський) – чеський комуніст, член Комінтерну, заступник Кіма з конспіративної роботи.

*** Нині Марія Тимофіївна Докторова, інженер-будівельник за фахом, мешкає у Чернігові.

нюхом знайшли землянку. Німці намагалися взяти Кіма живим, але він наказав Кларі зірвати гранату. Її «лимонка» не спрацювала, і Ким підірвав себе і Клару своєю гранатою, але німцям не віддав себе живим. Загинув і Паша Дужий зі своєю групою в такому ж оточенні. Кіму присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Глибокий біль довго мучив нашу сім'ю, бо кімовці були для нас рідними і безмежно дорогими. А про них років 25-30 ніхто не зронив ні слова тому, що вони були розвідниками, і про них не можна було говорити, а тільки від того нам було не легше, бо ми бачили, як вони грали зі смертю, не знаючи, від кого вона впаде і звідкіля, виконуючи завдання.

Хай сіють такі сини на нашій землі щедро і рясно, хай ніколи не вмирають їх людські якості в наших людях, хай живе їх лицарство, їх героїзм, бо на голому місці Кім заснував міні державу розвідників для боротьби з фашизмом. Хай не вмирає те, що рухає людину до подвигу.

Щира вдячність і доземний уклін моїм землякам-сорокошичанам, розкиданим по світу, за ту поміч, за те добро, яке робили для нашої сім'ї в час окупації німецько-фашистськими загарбниками; добро, яке вимірювалося життям: впускали нас переночувати, годували, чим могли, ховали від фашистів. Можливо, вже пішли з життя ці добрі і порядні люди, але є їх діти чи внуки, то хай знають, що вони золотого кореня. Вдячні Новодіду Миколі Остаповичу, Киченок Івзі, Киченок Горпині та її донькам Марії і Наташі, Дубинському Юхиму і Стеклі з сином Семеном, тітці Марті і донькам Каті і Галині, Улянні Титовій. Низький уклін Марії з Сивок, сестрі Улянні з Сорокошич. Де ви зараз, Маріє? Ви жили тоді на Нивках, з вікна вашого будинку було видно ліс. Як ми вам дякуємо! Все, що є в нас доброго, ми набралися від цих людей, про яких я згадую в цьому зошиті. Все, що є в нас доброзичливого, порядного, нетлінно-християнського ми з Марією набралися і від наших кімовців. Ми перемогли у Великій Вітчизняній війні ще і тому, що таких сімей, як наша, було тисячі.

